

میراث اسلامی در جمهوری ازبکستان

متولی و رئیس کتابخانه
حجت‌الاسلام والمسلمین سید
محمود مرعشی نجفی که به دعوت
مرکز شرق‌شناسی ابوریحان
بیرونی در بهار سال گذشته،
سفری به کشور ازبکستان
داشته‌اند، گزارشی از آن سفر
نوشته‌اند که لحاظ اهمیت آن در
ویژه‌نامه درج می‌گردد.

بسم الله الرحمن الرحيم

حفظ و شناساندن میراث مکتوب اسلامی موجود در کشورهای مختلف جهان بارزترین نشانه تمدن و فرهنگ ملت‌های مسلمان به شمار می‌آید. همچنین کنکاش و تحقیق در آثار پژوهشگران گذشته، نقطه‌های کور تاریخ ملتها را که تاکنون مجهول مانده است، آشکار می‌سازد.

در این میان ذخایر فراوان و ارزشمندی در کتابخانه‌ها و مراکز فرهنگی جمهوریهای آسیای میانه و نیز ترکیه وجود دارد که متأسفانه به علت تغییر الفبای فارسی یا عربی به لاتین - که به نوعی سیاست استعماری بیگانگان در جدا ساختن ملتها از فرهنگ اصیل اسلامی است - به هیچ وجه نمی‌تواند این ذخایر مورد استفاده قرار گیرد و به صورت رقت‌باری رها شده است.

اینجانب از دیرباز که سابقه آن به بیش از ۳۵ سال بالغ می‌گردد، پیوسته در صدد

شناسایی ذخایر اسلامی برجای مانده گذشتگان بوده‌ام و در کنار پدر بزرگوارم اندوخته‌هایی گرانسنگ را در این زمینه از ایشان بدست آوردم و همواره سعی نموده‌ام تا در سفرهایی که دارم از کتابخانه‌ها و مراکز فرهنگی کشورهای مختلف بازدید نموده و به بررسی ذخایر و گنجینه‌های موجود آنان در حد توان بپردازم. گزارش‌گونه‌ای که در پیش رو دارید، نتیجه بررسیهای شتابزده اینجانب است که در بهار سال ۱۳۷۵ در سفر به جمهوری ازبکستان داشته‌ام. امیدوارم این ره‌توشه برای آگاهی علاقه‌مندان مفید واقع شود.

در پاسخ به دعوت رسمی انستیتو شرق‌شناسی فرهنگستان علوم جمهوری ازبکستان به نام «ابوریحان بیرونی» در تاریخ ۲۹ فروردین سال ۱۳۷۵ به اتفاق همراهان عازم شهر تاشکند شدم و در فرودگاه تاشکند مورد استقبال سفیر جمهوری اسلامی ایران و دیگر اعضای سفارت، و نیز آقای دکتر «سنجر» نماینده فرهنگستان قرار گرفتیم. صبح روز بعد طبق قرار قبلی به اتفاق سفیر جمهوری اسلامی ایران و همراهان برای بازدید از فرهنگستان روانه شدیم و هنگام ورود مورد استقبال آقای پرفسور «مظفر خیرالله اف» رئیس انستیتو و آقای دکتر «بحرال‌الدین مناف‌اف» معاون آن مرکز قرار گرفتیم.

در جلسه رسمی این دیدار مذاکرات زیادی در خصوص همکاری بیشتر آن مرکز با کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی رحمته انجام شد و در

نتیجه پیش‌نویس موافقت‌نامه‌ای در روز بعد به امضای اینجانب و آقای «مظفر خیرالله‌اف» رسید، که عیناً آن را به نظر خوانندگان می‌رسانم:

بسم الله الرحمن الرحيم

توافقنامه ذیل فیما بین کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله‌العظمی مرعشی نجفی به تولیت ریاست حجة الاسلام والمسلمین دکتر سید محمود مرعشی نجفی و انستیتو ابوریحان بیرونی به ریاست دکتر «مظفر خیرالله‌اف» در تاریخ ۱۳۷۵/۱/۳۰ برابر ۱۹ آوریل ۱۹۹۶م در شهر تاشکند تدوین و به امضای طرفین رسید.

۱- طرفین تعهد نمودند تا نسبت به مبادله میکروفیلم نسخ خطی موجود در گنجینه‌های خود بر اساس درخواست رسمی طرف مقابل طبق قوانین هر مرکز اقدام نمایند.

۲- طرفین تعهد نمودند تا از این پس یک نسخه از کلیه آثار که راجع به نسخ خطی است و در مراکز خود آن را به چاپ می‌رسانند برای مرکز دیگر ارسال نمایند.

۳- طرف ایرانی متعهد شد تا نسبت به بازآموزی یک نفر جهت دوره تکمیلی مرمت نسخ خطی و آموزش یک نفر جهت آشنایی با شیوه کتابداری نسخ خطی در قم، طرف ازبکی را مساعدت نمایند.

۴- طرفین تعهد نمودند تا نسبت به برگزاری نمایشگاهی از تصاویر نسخ خطی مورد درخواست طرف دیگر در تاشکند و قم همکاری نمایند.

۵- طرف ازبکی تعهد نمود تا نسبت به تکمیل فرم اطلاعاتی دایرةالمعارف کتابخانه‌های جهان که توسط طرف ایرانی

بزرگ این انستیتو که دارای نسخه‌های خطی بیرونی» نامگذاری شد. در گنجینه این کتابخانه طبق اظهار بسیار نفیسی است بازدید به عمل آمد.

تهیه می‌شود اقدام نموده، سعی نماید کتابخانه‌های دیگر ازبکستان را نیز به تکمیل این فرم ترغیب نماید.

۶- دو طرف تلاش می‌نمایند تا زمینه حضور محققان یکدیگر را در مراکز خود تسهیل نموده و امکانات لازم را برای استفاده ایشان فراهم آورند.

۷- طرفین تعهد کردند تا یکدیگر را جهت سمینارها و کنگره‌های داخلی خود دعوت نموده و نسبت به مبادله اطلاعات و اخبار این همایشها اقدام نمایند.

۸- طرفین توافق کردند که درباره مسائل دیگر مربوط به تحقیقات نسخ خطی در آینده مذاکراتی انجام پذیرد.

۹- هزینه‌های انجام این توافقات در هر مرحله بر اساس امکانات و موافقت طرفین مشخص و انجام می‌گردد.

۱۰- این توافقنامه در دو نسخه و به زبان فارسی و ازبکی تهیه و به امضای طرفین رسیده و هر یک در حکم واحد می‌باشد. سپس از قسمتهای مختلف کتابخانه

به اتفاق آقای «مظفر خیرالله اف» و پرفسور «آرون بایف» و دیگر اعضای هیأت علمی آکادمی ازبکستان در تاشکند ۱۳۷۵/۱/۲۹

مسئولان آن، تاکنون تعداد ۱۸۵۹۴ مجلد نسخه نفیس خطی وجود دارد که بالغ بر چهل هزار عنوان است. از این مجموعه تعداد ۹۶۰۰ عنوان عربی، و حدود ۶۰۰۰ عنوان نسخه فارسی و ۳۰۰۰ عنوان نسخه ترکی و بقیه به لغات اردو و پشتو است و نیز حدود ۳۰۰۰ سند دستنویس و بیش از ۳۰۸۰۰ نسخه چاپ سنگی قدیمی موجود می‌باشد. البته هسته اصلی تشکیل کتب خطی این مرکز را کتابهای کتابخانه عمومی قدیم ترکستان که به سال ۱۸۷۰م آغاز بکار کرده است، تشکیل می‌دهد، و آنگاه کتابخانه‌های خصوصی بسیاری از جمله: «علی خلف صابر اف» و «جنرال DZHURABEK» و «قاضی محی الدین» و «پیتروفسکی N.F.PETROVSKII» و «ول ویاتکین V.L.VYATKIN» و «ای. فیترات A.FITRAT»

این مرکز و کتابخانه آن در آغاز بسیار کوچک بوده است و در ۴ نوامبر سال ۱۹۴۳ میلادی به نام «مرکز مطالعات کتب خطی شرقی» راه‌اندازی گردیده، و آنگاه در سال ۱۹۵۰ میلادی به نام: «ابوریحان

هنگام امضای قرارداد با مرکز ابوریحان بیرونی در تاشکند ۲۵/۱/۲۹

بررسی نسخه‌های خطی کتابخانه ابوریحان بیرونی در تاشکند

بررسی نسخه‌های خطی کتابخانه ابوریحان بیرونی در تاشکند

خریداری و به مجموعه اضافه گردید. اینجانب طی بازدید، نسخه‌های بسیار نفیسی را رؤیت نمودم که از نفاست و ویژگی خاصی برخوردار بودند، چه از لحاظ کتب قدیمی و یا مینیاتورهای اصیل ایرانی و غیره. تعدادی از نسخه‌هایی را که در آن کتابخانه ملاحظه کردم بدین قرار است:

۱- غریب الحدیث از «ابو عبید قاسم بن سلام» متوفی به سال ۲۲۲ ه.ق، نسخه بسیار نفیس و کهن، مورخ سال ۳۴۴ ه.ق.

۲- جزء سوم تجارب الامم از «أبوعلی احمد بن محمد بن یعقوب» ملقب به «مسکویه رازی» متوفی به سال ۴۲۱ ه.ق، که در اصل مجوسی بوده و آنگاه اسلام آورده است. این نسخه نفیس در

دکتر «منان اف» معاون مرکز ابوریحان در گنجینه کتابهای خطی کتابخانه آیت‌الله‌العظمی مرعشی نجفی در قم نسخه نفیسی از دیوان علیشیر نوایی را بررسی می‌کند.

و «شریف‌جان مخدوم ضیاء» و «ج.م. سیمنوف» و غیر آنها خریداری و یا اهدا شده است؛ همچنین بر حسب دستور مسؤلان آن کشور، کتب خطی بسیاری از شهرهای سمرقند و بخارا و دیگر شهرهای ازبکستان در همان سال ۱۹۴۳ میلادی جمع‌آوری و در آن مرکز قرار داده شد، و نیز مقدار بسیاری از افراد

۷- ظفرنامه هاتفی، دارای مینیاتورهای بسیار اصیل و زیبا.

۸- ترجمه تاریخ طبری به زبان ازبکی، از «میر ابوعلی بن محمد بلعمی».

۹- ترجمه جامع التواریخ «رشیدالدین عمادالدوله» به زبان ازبکی، از «محمد علی بن درویش علی بخاری» که آنرا در سده ۱۰ ه. ق نوشته است، مورخ سال ۹۳۲ ه. ق در سمرقند به خط محمد علی بن یارعلی.

۱۰- مهماننامه بخارا، از «فضل الله بن روزبهان» که به دستور «شیبانی خان» نوشته شده و به تاریخ آسیای میانه اختصاص دارد. این نسخه احتمالاً به خط مؤلف باشد.

۱۱- خمسه نظامی، نسخه بسیار ارزشمند دارای مینیاتورهای بسیار زیبا از استادان برجسته ایرانی.

۱۲- هفت اورنگ جامی، نسخه بسیار نفیس اصل به خط عبدالرحمن جامی. اثر «محمد بن زکریای رازی» نسخه نفیس.

۱۳- کتاب سربالاسرار در شیمی، اثر «محمود بن ابوالحافظ بشری» این نسخه بسیار نفیس در ۱۴ فصل و شامل ۳۵ حکایت می باشد. این کتاب قبل از «نصرالدین ابو محمد نوح بن نصر سمعانی» به زبان پهلوی نوشته شده

۱. این شخص احتمالاً از احفاد حسین بن حسن بن حسین مؤدب قمی از علمای بزرگ شیعه و از مشایخ قطب الدین راوندی است. یک نسخه نفیس نهج البلاغه به خط «حسین بن حسن» در کتابخانه بزرگ آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره) وجود دارد که در سال ۴۶۹ ه. ق و یا به قولی ۴۹۹ ه. ق کتابت شده است.

بررسی نسخه‌های خطی نفیس کتابخانه ابوریحان بیرونی در تاشکند

در گنجینه کتابهای خطی انستیتو ابوریحان در تاشکند به اتفاق مسؤول گنجینه

۴- کتاب «التفهیم لاوائل صناعة التنجیم» از «ابوریحان بیرونی» نسخه قدیمی از قرن ۷ ه. ق.

۵- کتاب القانون در طب از «ابن سینا» مورخ سده ۷ ه. ق.

۶- دیوان «علی شیرنوائی» نسخه هنری بسیار زیبا و مذهب از سده ۱۰ ه. ق.

آخر جمادی الثانی سال ۵۹۲ ه. ق به خط نسخ «حسن بن علی ابی الحسن بن حسین مؤدب»^۱ نوشته شده است.

۳- ظفرنامه «شرف الدین علی یزدی» که مینیاتورهای بسیار زیبایی دارد، و این نسخه را آقای پرفسور «آران بایف» با مقدمه مفصل به چاپ رسانیده و یک نسخه از آنرا به اینجانب اهدا نمودند.

منصور خافی» شیعی اثنی عشری ملازم طغاتی‌مور که در قوش‌خانه آن امیر روزگار گذرانیده است. مورّخ ماه صفر سال ۱۰۶۶ ه.ق.

۲۷- نزهة القلوب و فرحة المکروب فی تفسیر کلام علام الغیوب، از «ابوبکر محمد بن عمر بن احمد بن عزیز سجستانی عزیز» متوفی به سال ۳۳۰ ه.ق. نسخه بسیار نفیس و کهن به خط نسخ «محمد بن ابی المظفر میمون بن نصر بن محمد بن عاصم مقری سلمی بزودی» در شهر سمرقند در ماه ذی‌قعدة سال ۴۹۲ ه.ق.

۲۸- غُنیة المنیة لتمیم الغنیة، از «ابورجاء نجم‌الدین مختار بن محمد زاهدی معتزلی حنفی» متوفی به سال ۵۶۸ ه.ق. این کتاب گزیده‌ای از منیة الفقهای استاد وی «فخرالدین بدیع بن ابی منصور عراقی» است که بسیار مطوّل است، مورّخ سال ۷۲۴ ه.ق به خط نسخ «سراج بن نجم‌الدین بارجکندی».

۲۹- معرفة القبلة، از «ابوالمعالی عمادالدین کمال الاسلام عبدالقاهر بن طاهر بن سالور» به روش فقهی و ریاضی برای شناختن قبله، نسخه نفیس و کهن مورّخ سال ۵۳۸ ه.ق به خط نسخ محمد بن عبدالرحمن صوفی، کتابت این نسخه در فهرست چاپ شده آن مرکز سال ۶۳۸ ه.ق آمده است که صحیح نیست.

۳۰- التمهید لقواعد التوحید، از «معین‌الدین میمون بن محمد نسفی» مؤلف کتاب تبصرة الادلة در کلام که نسخه بسیار نفیسی از آن در کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله‌العظمیٰ مرعشی نجفی (ره) به شماره ۱۷۰۷ موجود است

اسدی رازی» نسخه نفیس از سده ۸ ه.ق، چند نسخه نفیس از این تفسیر در کتابخانه بزرگ آیت‌الله‌العظمیٰ مرعشی نجفی (ره) موجود است که یکی از آنها در رمضان سال ۷۰۶ ه.ق در شوشتر به خط شیخ «مقبول بن اصیل رومی» کتابت شده و به شماره ۵۴۹۱ در این کتابخانه موجود است.

۲۱- بشارات الاشارات، از «شمس‌الدین محمد سمرقندی» مورّخ سال ۷۳۳ ه.ق

۲۲- تأویلات اهل السنة، از «ابومنصور محمد بن محمد بن محمود ماتریدی سمرقندی» نسخه نفیس مورّخ سده ۶ ه.ق.

۲۳- تفسیر فارسی ناشناخته کهن مورّخ سده ۷ ه.ق. در موضعی از این نسخه شخصی آنرا تفسیر ینابیع خوانده است، و احتمالاً همان تفسیر عرفانی فارسی «ینابیع العلوم» از «صفی‌الدین یوسف بن عبدالله بن یوسف لؤلوی اندخودی» از دانشمندان سده ۶ ه.ق باشد که یک نسخه بسیار نفیس و کهن آن در کتابخانه بزرگ آیت‌الله‌العظمیٰ مرعشی نجفی (ره) موجود است و در ۱۰ محرم سال ۶۶۱ ه.ق به خط نسخ «محمد بن حسین» ملقّب به «حسام ختنی» کتابت شده است.

۲۴- حلّ مشکلات الاشارات، از «خواجه نصیرالدین طوسی» مورّخ سال ۶۶۹ ه.ق در عصر خواجه.

۲۵- روح الارواح، از «شهاب‌الدین ابوالقاسم احمد بن منصور سمعانی» نسخه نفیس کهن، مورّخ سده ۷ ه.ق.

۲۶- شکارنامه ایلخانی، از «علی

وبعدا ابونصر دستور داد تا خواجه «عمید عبدالقوارس کناورزی» آنرا به فارسی دری ترجمه نماید، سپس در سال ۵۵۶ ه.ق «محمد بن علی بن محمد بن الحسن» کاتب سمرقندی به دستور «تفگیج خان ازبک» تغییراتی در آن به وجود آورد.

۱۵- قلندرنامه از «ابوبکر قلندر رومی اقسرائی» به فارسی، این کتاب را مؤلف بین سالهای ۷۲۰ تا ۷۴۰ ه.ق در ۵ مجلد در زمان حکومت سلطان «محمود جلال‌الدین جان‌بک» در کریمه نگاشته است. نسخه این مرکز به سال ۷۶۱ ه.ق به خط نسخ «شیخ بایزید عثمانی سمرینی» در ماه شعبان از روی نسخه مؤلف رونویسی شده است و کلاً به مسائل اخلاق و عرفان اختصاص داشته و به شکل پاسخ به مثنوی ملای رومی است و در آن راجع به عشق و انسان و عدالت و احسان و نیز تمثیلات و حکایات و استعارات و أمثال و حکم توضیح می‌دهد.

۱۶- دیوان حافظ، دارای مینیاتورهای بسیار زیبا و نفیس.

۱۷- تاریخ حکماء الاسلام یا تمیّة «صوان الحکمة» از بیهقی مورّخ سال ۶۶۴ ه.ق.

۱۸- مغازی النبی (ص) نسخه بسیار قدیمی و نفیس. از اوائل سده ۵ ه.ق.

۱۹- شرح فصول بقراط، از: عبدالرحمن بن علی معروف به «ابن ابی صادق» مورّخ سال ۶۹۱ ه.ق.

۲۰- تفسیر عرفانی بحرالحقائق از «نجم‌الدین ابوبکر عبدالملک بن محمد

که کتابت آن ۱۱ محرم سال ۵۹۵ هـ.ق است. متأسفانه در فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه به نام «کتاب الملل» ثبت شده که صحیح آن «تبصرة الادلة» می‌باشد. کتابت نسخه ازبکستان در آدینه ۸ رجب سال ۵۶۷۳ هـ.ق است.

۳۱- مجموعه بسیار نفیس و کهن شامل چند رساله بدین شرح:

۱. احادیثی به روایت از: ابو عبدالله احمد بن حسن بن احمد عباسی به قرائت بر او در محرم سال ۴۴۶ هـ.ق. از: ابوالحسن علی بن عبدالصمد سجستانی در روستای لؤلؤه میان (جندشاپور) و شوشتر، مورخ سال ۴۶۲ هـ.ق به خط نسخ احمد بن ابی الحسن بن النعمان ابن عبدالدار الحردادی.

۲. منازل من القرآن فی علی علیه السلام، یا: تنزیل الآیات المنزلة فی مناقب اهل البيت علیهم السلام، به روایت ابو عبیدالله بن محمد بن عمران مرزبانی، از: ابوالحسن علی بن محمد بن عبید الحافظ به قرائت او در خانه‌اش در روز یکشنبه سال ۳۲۸ هـ.ق. کتابت نسخه، ۶ شوال سال ۶۶۱ هـ.ق به خط نسخ محمد بن حسن بن النعمان که از روی خط ابن بواب «علی بن هلال بغدادی» کاتب مشهور سده ۴ هـ.ق موجود در خزانه مستنصریه نوشته شده است.

۳. کتاب التاج فی المعراج، از: ابوسعید حسن بن علی واعظ، در

داستان معراج پیامبر (ص) مورخ سال ۶۴۶ هـ.ق.

۴. احادیث رتن به روایت ضیاءالدین احمد بن عبدالعزیز خلفی انصاری، از جلال‌الدین موسی بن محلی مقلد دنیسری، از عبدالله رتن، مورخ سال ۶۸۲ هـ.ق به خط نسخ علی بن احمد بن علی.

۵. التعرف لمذهب اهل التصوف، مورخ سده ۷ هـ.ق از روی نسخه مورخ ۴۱۰ هـ.ق.

۳۲- مجموعه بسیار نفیس و کهن شامل چند رساله بدین شرح:

۱. الإقتصاد فی الاعتقاد، از: محمد غزالی، نسخه کهن، مورخ محرم سال ۵۴۴ هـ.ق در سمرقند.

۲. قبل التناقص لایتم الا بائی عشر شریطة، بحثی منطقی است.

۳. برهان علی ان العرض يجب اقتضاره علی موضوع واحد و انه يستجیل انتقاله، بحثی فلسفی است.

۴. الرسالة القدسیة، تلخیص غزالی، مورخ ۵۴۴ هـ.ق.

۵. محک النظر، از غزالی، مورخ ۵۴۵ هـ.ق.

۳۳- مطلع النجوم و مجمع العلوم، از: ابو حفص نسفی، به روش دایره‌المعارف و در آن بسیاری از مسائل علمی و دینی آمده است، مورخ سال ۷۶۶ هـ.ق از روی نسخه خود نسفی با دو واسطه.

۳۴- المغنی فی الادویة المفردة، از: ابن

البیطار، نسخه بسیار نفیس مورخ سال ۶۴۱ هـ.ق در زمان مؤلف و از روی نسخه

اصل. در فهرست چاپ شده آن کتابخانه تاریخ تحریر سال ۶۶۴ هـ.ق نوشته شده که درست نیست.

۳۵- کتاب العباب، از: صغانی، مورخ سال ۷۰۶ هـ.ق.

۳۶- مجمع الامثال، از: میدانی، نسخه کهن نفیس، مورخ سال ۶۲۸ هـ.ق.

۳۷- تفسیر ابو منصور عبدالقاهر بن طاهرین محمد بن عبدالله بغدادی متوفی به سال ۴۲۹ هـ.ق. نسخه کهن مورخ سال ۶۴۷ هـ.ق.

۳۸- ابراز المعانی فی حرز الامانی، از ابی شامة، مورخ سده ۷ هـ.ق.

۳۹- احیاء علوم الدین از غزالی، مورخ سال ۷۱۶ هـ.ق.

۴۰- تبیین المقامات، از: رکن‌الدین علاءالدوله سمنانی، مورخ سال ۷۸۹ هـ.ق.

۴۱- حیوة الحیوان دمیری، مورخ سال ۷۷۳ هـ.ق.

۴۲- فصول العمادی، از: جمال‌الدین بن عمادالدین دمشقی، به خط فرزند مؤلف.

۴۳- ماهیة العشق، از: عبدالله بن المعزز، مورخ سال ۷۴۵ هـ.ق.

۴۴- ترسل علی بن ابی طالب و معاویة. ۴۵- تسهیل طریق الوصول إلى الاحادیث الزائدة علی جامع الاصول، از: فیروزآبادی مورخ سال ۹۱۷ هـ.ق.

۴۶- تفسیر ابی العلاء نیشابوری.

۴۷- تفسیر محمد بن حسین سلمی.

۴۸- تفسیر المقالة الاولى من ارسطو طالیس، از یحیی بن عدی.

۴۹- الجامع لعلم القرآن، از: علی بن

- عیسی نحوی رمانی، جلد ۱۰. نسخه بسیار کهن و نفیس.
- ۵۰- مختصر فی علم الأنساب، از: ملک افضل.
- ۵۱- المستند فی مختصر المسند، از: احمد بن قرشی علوی مالکی.
- ۵۲- مسند أبی حنیفة، مورخ سال ۸۷۰ ه.ق.
- ۵۳- مفردات القراء از: أبی شامة.
- ۵۴- خزانة الأکمل از: ابی یعقوب یوسف بن علی بن محمد جرجانی متوفی ۵۲۲ ه.ق نسخه نفیس و قدیمی.
- ۵۵- خزانة العلماء از: محمد رضا بن محمد صالح أرموی.
- ۵۶- خزانة الفقه، از: أبی اللیث نصر بن محمد سمرقندی متوفی ۳۸۳ ه.ق، نسخه نفیس.
- ۵۷- الغریبین، از: احمد بن محمد هروی.
- ۵۸- تفسیر الوجیز و یا: الوجیز فی تفسیر الکتاب العزیز، از: ابوالحسن علی بن احمد بن محمد بن علی واحدی نیشابوری متوفی به سال ۴۶۸ ه.ق.
- نسخه کهن و نفیس مورخ سال ۶۰۰ ه.ق.
- ۵۹- تفسیر ابو نصر احمد بن حسین بن احمد زاهدی سلیمانی دروجکی بخاری متوفی به سال ۵۱۹ ه.ق. نسخه مورخ سال ۹۶۵ ه.ق.
- ۶۰- التیسیر فی التفسیر از: نجم الدین ابو حفص عمر بن محمد بن احمد نسفی سمرقندی متوفی به سال ۵۳۷ ه.ق. نسخه کهن مورخ سال ۶۴۸ ه.ق.
- ۶۱- تفسیر الکشاف، از: جارالله زمخشری خوارزمی متوفی به سال ۵۳۸ ه.ق. مورخ سال ۶۱۸ ه.ق.
- ۶۲- عین المعانی فی تفسیر السبع المثانی از: ابی طیفور ابو عبدالله محمد بن طیفور سجاوندی غزنوی متوفی به سال ۵۶۰ ه.ق. نسخه مورخ سال ۷۰۱ ه.ق.
- ۶۳- إعجاز البیان فی تفسیر ام القرآن «تفسیر الفاتحة» از: صدرالدین ابوالمعالی محمد بن اسحاق بن محمد بن یوسف قونوی، متوفی به سال ۶۷۳ ه.ق. نسخه مورخ ۶۶۸ ه.ق.
- ۶۴- تفسیر الجرحی، از: یعقوب بن عثمان بن محمود بن محمد غزنوی چرخ، متوفی به سال ۸۳۸ ه.ق. مورخ سال ۱۲۲۷ ه.ق.
- ۶۵- قرآن کریم، به خط نسخ و ثلث، مورخ سده ۷ ه.ق نسخه نفیس.
- ۶۶- حاشیه بر تفسیر قاضی بیضاوی، از: شمس الدین ابو عبدالله محمد بن محمد بن بلال حنفی متوفی به سال ۹۵۷ ه.ق. نسخه مورخ سال ۹۹۴ ه.ق.
- ۶۷- الاربعون فی مبانی الاسلام و قواعد الدین، از یحیی بن شرف نووی مورخ سده ۹ ه.ق.
- ۶۸- الحصن الحصین من کلام سید المرسلین، از: ابن الجزری، مورخ سال ۷۹۱ ه.ق.
- ۶۹- رساله فضائل مگه، مؤلف مجهول، مورخ سال ۹۸۰ ه.ق.
- ۷۰- مشکاة المصابیح، در تکمله مصابیح السنة بغوی، از: تبریزی، مورخ سال ۷۴۰ ه.ق.
- ۷۱- مفتاح التنزیل، از: ابوالفضل محمد بن ابی القاسم بن بایجوک بقالی شاگرد زمخشری، متوفی به سال ۵۶۲ ه.ق. نسخه مورخ سده ۸ ه.ق.
- ۷۲- قرآن کریم نسخه کهن بسیار نفیس به خط کوفی و ثلث مورخ سده ۴ ه.ق. از آیه ۲۲ سوره بقره به بعد.
- ۷۳- تراث المشایخ، در شرح احوال مشایخ صوفیه ماوراءالنهر در سده‌های ۹ تا ۱۱ ه.ق، از سید زنده علی مفتی. وی این کتاب را به سال ۱۰۹۱ ه.ق در زمان فرمانروایی سجانقلی خان اشترخانی به انجام رسانیده است.
- ۷۴- تذکرة الشعراى حشمت. در شرح احوال ۱۷۳ شاعر و ادیب آسیای مرکزی ایران و افغانستان و هند، از محمد صدیق خان حشمت فرزند امیر مظفر متوفی به سال ۱۳۰۳ ه.ق.
- در این کتابخانه آثار بسیاری در خصوص تاریخ آسیای میانه وجود دارد که از آن جمله «تحقیق الولاية یا تاریخ بخارا» اثر: ابوبکر محمد بن جعفر نرشخی. و «مطلع السعدین و مجمع البحرين» از: کمال الدین عبدالرزاق سمرقندی. و «شیبانی‌نامه» بنائی. و «بابرنامه ظهیرالدین محمد بابر» و «عبدالله‌نامه حافظ تنیش بخاری» و «تاریخ راقم» از: سید راقم. و «شجره ترک ابوالغازی بهادرخان». و «عبدالله‌نامه» محمد امین بخاری. و «تاریخ رشیدی» میرزا حیدر. «فردوس الاقبال» شیر محمد مونس. «ریاض الدوله وزیده التواریخ و جامع الوقعات» سلطانی. «گلشن دولت» محمدرضا آگهی. «منتخب التواریخ» محمد حکیم خان. «انساب السلاطین و تواریخ الخواتین» در تاریخ فرغانه از سده ۹ ه.ق تا تصرف آن به دست ارتش

روسیه در سال ۱۲۹۳ ه.ق، تألیف: ملا میرزا عالم‌بن داملا میرزا رحیم تاشکندی. «اسمهای بزرگان بخارای شریف در ذکر مزارات بخارا»، مؤلف مجهول.

و نیز آثار بسیاری در خصوص تاریخ هند در این کتابخانه وجود دارد که تعدادی از آنها تا کنون به چاپ نرسیده است. همچنین آثار نفیس دیگری از دانشمندان بزرگ ایرانی چون فارابی، بیرونی و ابن سینا وجود دارد که از آن جمله «عیون المسائل و فصوص الحکم» و «آراء اهل المدینه الفاضله» از فارابی. «سؤال و جوابهای بیرونی و ابن سینا». کتاب «الإشارات» و «شفا» و «ارجوزة فی الطب» از ابن سینا. و نیز آثاری از «ألغ بیگ» چون «زیج» معروف وی و قاضی زاده رومی و علی قوشچی و قطب‌الدین شیرازی در طبیعیات وجود دارد که نفیس هستند.

در اینجا ذکر این نکته را لازم می‌دانم که بسیاری از نسخه‌های تاریخی و ادبی در این مجموعه را استادان مشهور و بنام در ادوار مختلف تاریخ، مصور نموده و عناوین و اشکال آرایشی فوق‌العاده‌ای به آنها داده‌اند که از نفیس‌ترین نسخه‌های موجود این مرکز به شمار می‌آید.

همزمان با شروع به کار این مجموعه که به سال ۱۹۴۳ م باز می‌گردد «انستیتو تحقیقات نسخ خطی شرق» تشکیل یافت و تمامی نسخه‌های دستنویس که در بخش شرق کتابخانه عمومی دولتی به نام «علی شیر نوائی» بود، در اختیار انستیتوی جدیدالتأسیس فوق‌قرار گرفت. در آغاز بکار این مؤسسه تنها

بخش مطالعات نسخ خطی راه‌اندازی شد که به تدریج بخشهای دیگری چون: مطالعه علمی اولیه و سیستم‌بندی، بخش تشریح علمی و فهرست‌بندی، بخش تحقیقات و انتشار آثار خطی و اسناد، و بخش تحقیقات زندگی سیاسی اقتصادی و فرهنگی ممالک مجاور و روابط آنها با آسیای میانه راه‌اندازی شد. در کنار این انستیتو کمیسیون ویژه‌ای به منظور تکمیل گنجینه کتب خطی بوجود آمد که هر ساله کارکنان آن جهت جمع‌آوری نسخ خطی به مراکز مختلف ازبکستان سفر می‌نمایند.

کارکنان علمی این مرکز در خصوص تحقیقات نسخ خطی، ترجمه و نشر آثار و اسناد قرون وسطی، کارهایی را انجام داده و می‌دهند، از آن جمله: چهار نوع فهرست تدوین کرده‌اند بدین‌گونه: شماره‌گذاری، مؤلفان، موضوعات و عناوین آثار. این کار هم‌اکنون نیز ادامه دارد. تاکنون ۱۱ جلد از فهرست نسخه‌های خطی این مرکز به زبان روسی چاپ شده است که به معرفی ۷۵۷۴ جلد نسخه خطی پرداخته شده است بدین تفصیل:

۱- فهرست نسخه‌های خطی شرقی در آکادمی علوم ازبکستان جلد اول - تألیف «أ.أ. سیمینوف, A.A.SEMENOV» در این مجلد تعداد ۷۴۳ نسخه خطی از شماره ۱ تا ۷۴۳ معرفی شده است. تعداد صفحات ۴۴۱. سال چاپ ۱۹۵۲ م در تاشکند.

۲- فهرست نسخه‌های خطی شرقی در آکادمی علوم ازبکستان. جلد دوم تألیف «أ.أ. سیمینوف, A.A.SEMENOV»

در این جلد تعداد ۱۱۳۵ نسخه خطی از شماره ۷۴۴ تا ۱۸۷۸ معرفی شده است. ۵۹۲ صفحه. سال چاپ ۱۹۵۴ م در تاشکند. ۳- فهرست نسخه‌های خطی شرقی در آکادمی علوم ازبکستان. جلد سوم. تألیف «أ.أ. سیمینوف, A.A.SEMENOV» در این جلد تعداد ۹۲۱ نسخه خطی از شماره ۱۸۷۹ تا ۲۸۰۰ معرفی شده است، ۵۵۶ صفحه. سال چاپ ۱۹۵۵ م در تاشکند.

۴- فهرست نسخه‌های خطی شرقی در آکادمی علوم ازبکستان. جلد چهارم تألیف «أ.أ. سیمینوف, A.A.SEMENOV» در این جلد تعداد ۶۶۱ نسخه خطی از شماره ۲۸۰۱ تا ۳۴۶۲ معرفی شده است، ۵۶۰ صفحه، سال چاپ ۱۹۵۷ م در تاشکند.

۵- فهرست نسخه‌های خطی شرقی در آکادمی علوم ازبکستان. جلد پنجم تألیف «أ.أ. سیمینوف, A.A.SEMENOV» در این جلد تعداد ۶۹۵ نسخه خطی از شماره ۳۴۶۳ تا ۴۱۵۸ معرفی شده است، ۵۴۴ صفحه، سال چاپ ۱۹۶۰ م در تاشکند.

۶- فهرست نسخه‌های خطی شرقی در آکادمی علوم ازبکستان. جلد ششم، تألیف «أ.أ. سیمینوف, A.A.SEMENOV» در این جلد تعداد ۸۴۱ نسخه خطی از شماره ۴۱۵۹ تا ۵۰۰۰ معرفی شده است، ۷۳۸ صفحه، سال چاپ ۱۹۶۳ م در تاشکند.

۷- فهرست نسخه‌های خطی شرقی در آکادمی علوم ازبکستان. جلد هفتم تألیف «عصام‌الدین اورن بایف» و «ل.م. اِپی فانونا, A.URONBAEV» در این جلد تعداد ۶۰۷ نسخه خطی از شماره ۵۰۰۱ تا

- ۵۶۰۸ معرفی شده است، ۵۵۴ صفحه، سال چاپ ۱۹۶۴م در تاشکند.
- ۸- فهرست نسخه‌های خطی شرقی در آکادمی علوم ازبکستان. جلد هشتم، تألیف «أ.أ. سیمینوف» و «د. جی وارانوسکی A.A.SEMENOV, D.G. VORONOVSKII»، در این جلد تعداد ۴۰۰ نسخه خطی از شماره ۵۶۰۹ تا ۶۰۰۹ معرفی شده است، ۷۹۸ صفحه، سال چاپ ۱۹۶۷م در تاشکند.
- ۹- فهرست نسخه‌های خطی شرقی در آکادمی علوم ازبکستان. جلد نهم، تألیف «عصام‌الدین اورن بایف» و «ل.م. اِپی فانوا. A.URONBAEV, L.M.EPIFANOVA». در این جلد تعداد ۷۴۵ نسخه خطی از شماره ۶۰۱۰ تا ۶۷۵۵ معرفی شده است. ۶۰۰ صفحه، سال چاپ ۱۹۷۱ در تاشکند.
- ۱۰- فهرست نسخه‌های خطی شرقی در آکادمی علوم ازبکستان. جلد دهم تألیف «د. جی. وارانوسکی D.G.VORONOVSKII». در این جلد تعداد ۲۳۳ نسخه خطی از شماره ۶۷۵۶ تا ۶۹۸۹ معرفی شده است. ۷۰۶ صفحه، سال چاپ ۱۹۷۵م در تاشکند.
- ۱۱- فهرست نسخه‌های خطی شرقی در آکادمی علوم ازبکستان. جلد یازدهم تألیف «ا.احمداف A.AHMEDEV با همکاری تنی چند از محققان آن مرکز». در این جلد تعداد ۵۸۴ نسخه خطی از شماره ۶۹۹۰ تا ۷۵۷۴ معرفی شده است. ۴۴۶ صفحه، سال چاپ ۱۹۸۷ در تاشکند.
- متأسفانه این فهرست دارای اشتباهات فراوانی است که نیاز به بازنگری دقیق و اصلاح دارد. طبق اطلاعاتی که اینجانب دارم این دوره فهرست در حال ترجمه به فارسی است که زیر نظر وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی ایران انجام می‌شود. من در روز نخست در نشستی که با کادر علمی آن مرکز در تاشکند داشتم، خبر ترجمه فارسی این فهرست را به اطلاع آنان رساندم، آنان نیز با شگفتی از عدم اطلاع چنین کاری از اینجانب خواستند تا به گونه‌ای کار متوقف شود تا آنان اشتباهات زیادی را که در این فهرست وارد آمده است، اصلاح نمایند و آنگاه اقدام به ترجمه شود، که گویا کار پایان گرفته و در مرحله چاپ قرار دارد. البته آنان این اغلاط را در اثر عدم آشنایی و تسلط به زبان عربی و فارسی و عدم منابع موردنیاز می‌دانستند، خصوصاً آقای پرفسور «اوران بایف» که تهیه‌کننده دو جلد از این ۱۱ جلد فهرست است می‌گفت: ما می‌دانیم که فهرست ما دچار اشتباهات فاحشی است و بایستی اصلاح گردد.
- جهت اطلاعات بیشتر در خصوص این کتابخانه و نسخه‌های خطی آن به جز فهرست ۱۱ جلدی که توضیح داده شد، می‌توان از منابع ذیل نیز بهره گرفت:
- ۱- فهرست چند نسخه خطی از «وی. ی بلی یف V.I.BELIAEV» که در سال ۱۹۴۷ به نام «ARABSKIE RUKOPISI YEMENA V SOBRANIYAKH SOVETSKOE VOSTOKOVEDENIE» در مجله ص ۳۵ تا ص ۷۲ چاپ شده است.
- ۲- مخطوطات تاشکند. از «دکتر صلاح‌الدین المنجد» در مجله «معهد المخطوطات العربیه» جلد ۶ عدد ۲ ص ۳۲۲ تا ۳۲۴ سال ۱۹۶۰م.
- ۳- گنجینه دست‌نویس‌های شرقی. از: پرفسور «مظفر خیرالله‌اف» چاپ تاشکند سال ۱۹۸۹م به فارسی.
- ۴- فهرست آثار علیشیر نوائی در آکادمی ازبکستان. از «ب. قاسم خان‌اف» چاپ تاشکند سال ۱۹۸۸م.
- ۵- مینیاتورهای نسخه‌های خطی خمسه نظامی گنجوی، از «ای. یو. سوپف» چاپ تاشکند سال ۱۹۸۵م.
- ۶- فهرست توصیفی آثار آگاهی در آکادمی علوم ازبکستان، از «فتح‌الله. گ. قوام‌الدین منیراف» چاپ تاشکند سال ۱۹۸۶م.
- ۷- مینیاتورهای شرقی نسخه‌های خطی انستیتو شرق‌شناسی آکادمی علوم ازبکستان، از «اسماعیل‌اف» و «معروف‌اف» چاپ تاشکند سال ۱۹۸۰م.
- ۸- نامه‌های دست‌نویس عبدالرحمن جامی از مرقع علیشیر نوائی از «عصام‌الدین اورن بایف» چاپ تاشکند سال ۱۹۸۲م.
- ۹- فهرست آثار لطفی در آکادمی علوم ازبکستان، از «ارکین احمد خازائف» چاپ تاشکند سال ۱۹۸۷م.
- GOSUDARSTVENNAYA PUBLICHNAYA BIBLIOTEKA I FONDY VOSTOCHNYKH RUKOPISEI UZBEKISTANA.
- از: أ.أ. سیمینوف LITERATURNYI TASHKENT
- سال ۱۹۴۵م ص ۱۱۲ تا ۱۱۷.

- ۱۸- PERSIDSKIYA, ARABSKIYA I TYURKSKIYA RUKOPISI TURKESTANSKOI PUBLICHNOI BIBLIOTEKI
از: E.KAL، چاپ تاشکند سال ۱۸۸۹م.
- ص ۲ تا ص ۷۵
در این فهرست ۶۹ نسخه فارسی و ۷ نسخه عربی و ۱۱ نسخه ترکی که در این کتابخانه موجود است معرفی شده است.
- ۱۹- SOBRANIE RUKOPISEI DZURABEKA
از «ف. ف. بارتولد» چاپ شده در:
ZAPISKI VOSTOCHNOGO OTDELENIYA IMP. RUSSKOGO ARKHOLOGICHESKOGO OBSHCHESTVA
چاپ سالهای ۱۹۱۱ و ۱۹۱۲ ص ۳۶ و ۳۷.
در این فهرست ۳۷ نسخه از نسخه‌های خطی آن کتابخانه معرفی شده است.
- ۲۰- KATALOG RUKOPISEI ISTORICHESKOGO OTDELA BUKHARSKOL TSENTRAL' NOI BIBLIOTEKI
چاپ سال ۱۹۲۵ - ۳۳ ص. از «أ.أ. سیمینوف»
نسخه‌هایی که در این فهرست معرفی شده مربوط به نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی بخارا بوده و هم اکنون در این مرکز قرار دارد.
- ۲۱- TURKESTANSKAYA GOSUDARSTVENNAYA BIBLIOTEKA I MESTNAYA MUSUL, MANSKAYA PECHAT'
D. G. VORONOVSKI ورونوسکی
UZBESKOI SSR
چاپ شده در:
VOSTOKOVEDNYE FONDY KRUPESHIKH BIBLIOTEK SOVETSKOGO SOYUZA. STATY I SOOBSHCHENIYA
در مسکو
IZADATEL'STVO VOSTOCHNOI LITERATURY
سال ۱۹۶۳ م ص ۱۱۰ تا ۱۲۷.
۱۵- A GOLDEN TREASURY OF MANUSCRIPTS
[گنج طلایی از مخطوطات] از: دکتر «مظفر خیرالله اف» رئیس فعلی مرکز، چاپ شده در مجله یونسکو UNESCO COURIER سال ۱۹۸۳ م جلد ۳۶ ص ۲۷ تا ۲۹.
۱۶- SOKROVISHCHNITSA VOSTOCHNYKH RUKOPISEI
از: قوام‌الدین منیروف، چاپ تاشکند
سال ۱۹۸۸ م، ۲۸ ص.
۱۷- KATALOGIZATSIYA, PERVICHNAYA OBRABOTKA I IZUCHENIE: PIS' MENNOGO NASLEDIYA NARODOV VOSTOKA V IV AN UZSSR MATERIALY
أ.أ. احمدوف
از VSESOYUZNOGO A. U. URUNBAEV
RABOCHEGO SOVESHCHANIYA PO PROBLEMAM VOSTOCHNOI ARKHOGRAFII, Leningrad... 1988
G. (ARCHAEOGRAPHIA ORIENTALIS.)
چاپ مسکو سال ۱۹۹۰ م ص ۱۲۴ تا ۱۴۵.
- ۱۱- VOSTOCHNYE RUKOPISI INSTITUTA VOSTOKOVEDENIYA AN UZSSR I IKH IZUCHENIE S.A.AZIMDZHANOVA
از: عظیم جان اف
TRUDY INSTITUTA VOSTOKOVEDENIYA AN UZSSR ۱۹۵۴ سال
مجله چاپ سال ۱۹۵۴ تا ۱۴۷ ص.
۱۲- THE ORIENTAL MANUSCRIPTS OF THE UZBEK ACADEMY OF SCIENCES: S. AZIMJANOVA
نسخه‌های خطی شرقی در آکادمی علوم ازبکستان به قلم: عظیم جان اف.
چاپ شده در
DOKLADY SOVETSKOI DELEGATSII NA XXIII MEZHDUNARODNOM KONGRESSE VOSTOKOVEDOV: SEKTSIYA IRANA, ARMENII I SREDNEI AZII
این گزارش به مناسبت بیست و سومین کنفرانس بین‌المللی مستشرقین ایرانی و ارمنی و آسیای مرکزی در سال ۱۹۵۴ م در مسکو چاپ شده است.
- ۱۳- VOSTOCHNYE RUKOPISI UZBEKSKOI AKADEMII NAUK I IKH IZUCHENIE.
این گزارش نیز در سال ۱۹۵۴ به مناسبت همان کنفرانس در مسکو چاپ شده است.
- ۱۴- SOBRANIE VOSTOCHNYKH RUKOPISEI AKADEMII NAUK S.A.AZIMDZHANOVA
از: عظیم جان اف و: د. جی

- از «ف. ف. بارتولد» چاپ سال ۱۹۲۵ م در مجله:
ZAPISKI KOLLEGI VOSTOKOVEDOV
ج ۱ ص ۹۷ تا ۱۰۵. شامل معرفی
۲۲۰ نسخه خطی.
۲۲- LITSEVYE RUKOPISI
BUKHARSKOI TSENTRAL' NOI
BIBLIOTEKI
از: «أ. أ. سیمینوف» که در مجله IRAN
«لنینگراد» ج ۲ سال ۱۹۲۸ م ص ۸۹ تا ۹۲
چاپ شده است. این فهرست نسخه‌های
مصور را معرفی نموده است.
۲۳- PERECHEN' VOSTOCHNYKH
RUKOPISEI V. L. VYATKINA V-
GOSUDARSTVENNOI PUBLICHNOI
BIBLIOTEKE UZSSR
از: «أ. أ. مولکانوف»
A.A. MOLCHANOV و «ب. س. سرچیف»
B.S. SERGEEV
TRUDY GOSUDARSTVENNOI
PUBLICHNOI BIBLIOTEKI UZSSR
چاپ سال ۱۹۳۵ م ص ۶۰ تا ۹۱. این
فهرست به معرفی ۲۲۶ نسخه فارسی
و ۱۹ نسخه عربی و ۲۲ نسخه ترکی و ۴
نسخه عربی فارسی می‌پردازد.
۲۴- TSENNEISHIE VOSTOCHNYE
RUKOPISI GOSUDARSTVENNOI
PUBLICHNOI BIBLIOTEKI
از «ب. سن. سرچیف» چاپ سال
۱۹۳۵ م منبع قبل ص ۱۳۴ تا ۱۴۱.
۲۵- OPISANIE RUKOPISEI
PROIZVEDENII NAVOI
KHRANYASHCHIKH SYA V
GOSUDARSTVENNOI PUBLICHNOI
BIBLIOTEKE UZSSR
- چاپ تاشکند سال ۱۹۷۲ م ص ۱۶۹ تا ۲۰۰.
۳۰- خزانه المخطوطات القديمة في
معهد الاستشراق التابع لأكاديمية العلوم
في جمهورية ازبکستان از «قوام‌الدین
منیروف» مجله مورد، ج ۳، ع ۱
(۱۹۷۴ م)، ص ۲۰۹ تا ۲۱۶.
۳۱- مخطوطات انتقتها بعثة معهد
المخطوطات إلى الاتحاد السوفییتی:
«مركز مطالعات شرقی در تاشکند» چاپ
شده در: مجله معهد المخطوطات
العربیة، ج ۲۳، (۱۹۷۷ م) ص ۱۳۸ و
۱۳۹.
۳۲- کتابخانه یا گنجینه بنیاد
خاورشناسی فرهنگستان علوم به نام:
أبوریحان بیرونی در شهر تاشکند از:
محمد تقی دانش پژوه. نسخه‌های خطی،
ج ۹، چاپ تهران سال ۱۳۵۸ ش ص ۱۲۵ تا
۱۹۲.
۳۳- SHARG MINIATYURASI UZBEKISTON
SSR FANLAR AKADEMIYASI ABU
RAIHON BERUNII NOMIDAGI
SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI.
VOSTOCHNAYA MINIATYURA V
SOBRANII INSTITUTA VOSTOKOVEDENIYA
IMENI ABU RAIHON BERUNI AKADEMII
NAUK UZSSR
از «ماروفونا إسماعیل أف»
MARUFOVNA ISMAILOVA و «إ. أ.
پولیکاکوف» E.A. POLYAKOVA زیر نظر:
«پوگاشنکف» G.A. PUGACHENKOVA
در ۱۷ ص.
۳۴- کتابشناسی فهرستهای نسخه‌های
فارسی در کتابخانه‌های دنیا، از «ایرج
- از «أ. أ. سیمینوف» چاپ تاشکند
سال ۱۹۴۰ م در ۴۵ ص در معرفی ۹۱
نسخه از آثار نوائی.
۲۶- O MATEMATICHESKIKH
RUKOPISYAKH IZ SOBRANIYA
INSTITUTA VOSTOKOVEDENIYA AN
UZSSR
از «ج. پ. ماتفیفسکایا»
LZVESTIYA AKADEMII NAUK
UZSSR:
چاپ شده در FIZ. MAT. NAUK سال
۱۹۶۵ ص ۷۲ تا ۷۴.
۲۷- RUKOPISNYE ISTOCHNIKI
INSTITUTA VOSTOKOVEDENIYA
AKADEMII NAUK UZSSR PO ISTORII
SREDNEI AZII PERIODA
PRISOEDINENIYA K ROSSII (BUKHARA)
از: L.M. EPIFANOVA چاپ تاشکند
سال ۱۹۶۵ در ۷۳ ص. در معرفی ۶
نسخه خطی.
۲۸- ALISHER NAVOI ASARLARINING
UZSSR FANLAR AKADEMIYASI
SHARQSHINOSLIK INSTITUTI
TUPLAMIDAGI QOLEZMALARI
از «ق. م. منیروف» و «أ. نصیروف».
شامل آثار امیر علی شیرنوائی.
۲۹- MATEMATICHESKIE I
ASTRONOMICHEKIE RUKOPISI
INSTITUTA VOSTOKOVEDENIYA
AKADEMII NAUK UZBEKSKOI SSR
از «ج. پ. ماتفیفسکایا» و چاپ شده
در: IZ ISTORII TOCHNYKH NAUK NA
SREDNEVEKOVOM BLIZHNEM I
SREDNEM VOSTOKE

- پوست به خط «عثمان بن عفان» وجود دارد که قطع آن بسیار بزرگ و در اتاق و جایگاه مخصوصی قرار داده شده است. طی گزارشی که مسؤل کتابخانه ارائه نمود تعداد زیادی از اوراق این قرآن سابقاً به سرقت رفته و در اثر پیگیریهای جدی، مقداری از آنها بازپس گرفته شده است لیکن هنوز حدود پانزده برگ آن یافت نشده است. از روی این قرآن نفیس طبق اظهار مسؤل آن بخش، تعدادی به صورت فاکسی مایلی در همان قطع و اندازه اصلی چاپ کرده‌اند، که یک نسخه به کتابخانه لنین در مسکو و یک نسخه به موزه تاشکند و یک نسخه در همین کتابخانه و بقیه را به مراکز دیگر فرستاده‌اند.
- این نسخه قبل از انقلاب کمونیستی شوروی در شهر سمرقند قرار داشته و آنگاه به کتابخانه سلطنتی سن پترزبورگ برده شده و پس از مدتی مجدداً به ازبکستان آورده شده و در همین کتابخانه در شهر تاشکند قرار داده شده است.
- این قرآن به «قرآن عثمان» معروف است و می‌گویند به هنگام ادای فریضه این قرآن روبروی عثمان قرار داشته و در سال ۳۶ ه.ق که او را به قتل رسانیده‌اند، لکه‌های خون او بر اوراق پایانی صفحات قرآن مشهود می‌باشد. تعداد اوراق آن ۳۵۳ ورق و اندازه ۵۳×۶۸ سانتیمتر است. باید بگویم تا آنجایی که اینجانب شناسایی دارم، این قرآن نمی‌تواند از سده اول ه.ق و به خط عثمان باشد و مسلماً از اواخر سده ۲ یا اوائل سده ۳
- تاشکند سال ۱۹۵۷ م.
- ۴۵- آثار ناشناخته ابوبکر زکریای رازی در شیمی، از «ای کریم اف» رساله دکترای در رشته تاریخ، چاپ تاشکند سال ۱۹۵۳ م.
- ۴۶- WORLD SURVEY OF ISLAMIC MANUSCRIPTS VOLUME III چاپ لندن سال ۱۹۹۴ م.
- ۴۷- فهرس المخطوطات العربية فی العالم، از «کورکیس عواد» ج ۱، چاپ کویت ۱۹۸۴ م.
- ۴۸- أقدام المخطوطات العربية فی مکتبات العالم. از «کورکیس عواد» چاپ بغداد سال ۱۹۸۲ م.
- ۴۹- AZIMGANOVA (S) VOSTOCNIE RUKOPISI V NAUCNHCH FONDACH USBEKISTANA (IN: VESTNIK AKAB. NAUK. SSSR. XXIX,3, 1959, PP.69_71.
- * * *
- بازدید از کتابخانه اداره امور دینی مسلمانان آسیای میانه و قزاقستان در تاشکند**
- روز سوم اقامت در تاشکند به اتفاق همراهان از مدرسه علوم دینی و کتابخانه نفیس آن اداره بازدید به عمل آمد. مسؤل روابط عمومی و بین‌الملل آن مرکز که به زبانهای ترکی و عربی تسلط کامل داشت ما را راهنمایی می‌کرد. در گنجینه این کتابخانه کتابهای بسیار نفیسی در موضوعات مختلف وجود دارد، که تعداد آنها بالغ بر ۲۸۴۲ مجلد کتاب خطی اسلامی به زبانهای: فارسی، عربی و ترکی است.
- یک مجلد قرآن به خط کوفی بر روی
- افشار» انتشارات دانشگاه تهران ش ۴۵۸ سال ۱۳۵۸ ش.
- ۳۵- اهمیت مخطوطات اسلامی در نشریه شماره ۴ مؤسسه الفرقان در لندن.
- ۳۶- مجله اخبار التراث العربی ج ۲۴ چ کویت سال ۱۹۸۳ ص ۱۰ و ۱۱.
- ۳۷- مجله المورد ج ۳ عدد ۱ ص ۲۰۹ تا ۲۱۶ چاپ بغداد سال ۱۹۷۴ م.
- ۳۸- مجله المورد ج ۹ عدد ۴ ص ۲۸ تا ۳۵ چاپ بغداد سال ۱۹۸۰ م.
- ۳۹- مجله «مجمع اللغة العربية بدمشق» ج ۳۸ سال ۱۹۶۳ ص ۷۳۶ تا ۷۳۹.
- ۴۰- المخطوطات العربية فی طاشقند. عبدالرحمن فرفور، چاپ دبی، به عربی.
- ۴۱- مجله معهد المخطوطات العربية ج ۲۳ ص ۱۳۸ و ۱۳۹ و جلد ۶ ص ۳۲۲ تا ص ۳۲۴.
- در این جلد ۵۲ نسخه خطی را آقای دکتر «صلاح الدین المنجد» معرفی نموده است.
- ۴۲- نسخه‌های خطی آثار عبدالرحمن جامی در مجموعه دستنویسهای انستیتو خاورشناسی فرهنگستان جمهوری شوروی ازبکستان، از «ای. اورن بایف» و «ل.م. اپیفانوا» چاپ تاشکند سال ۱۹۶۵ م.
- ۴۳- آثار برگزیده ابوریحان بیرونی، ترجمه و توضیحات از «م.ا. سالیه» با مقدمه «س.پ. تولستوف». جلد اول، از انتشارات فرهنگستان علوم جمهوری شوروی ازبکستان، چاپ تاشکند سال ۱۹۵۷ م.
- ۴۴- کتاب ناشناخته زکریای رازی به نام: سرالاسرار از «ای کریم اف» چاپ

- ۳- تفسیر قشیری، نسخه نفیس، مورخ سده ۸ ه.ق.
- ۳- تفسیر قشیری، نسخه نفیس، مورخ سده ۸ ه.ق. به خط «محمد فاضل بن عبدالخالق».
- ۳- «حاصل الحیات» در پنج فصل به فارسی در قصص انبیا، مورخ سده ۱۱ ه.ق.
- ۴- خزانه المفتین، از «حسین بن محمد بن حسین سمعانی حنفی»، مورخ ۱۵ رجب سال ۷۶۷ ه.ق. در شهر خوارزم به خط «نظام بن مبارک بن محمد مالتی».
- ۵- غایة التحقیق، از: صفی بن نصیر، در شرح کافیه ابن حاجب، مورخ سال ۷۷۶ ه.ق.
- ۶- قرآن کریم با ترجمه کهن فارسی، مورخ سال ۶۶۵ ه.ق. به خط نسخ اسماعیل بن مبارک. بسیار نفیس.
- ۷- مسند ابی عوانه اسفراینی، نسخه بسیار نفیس و کهن دارای آثار قرائت در سالهای ۶۰۸ و ۶۰۹ ه.ق.
- ۸- مقامات شیخ ابونصر احمد ژنده پیل نامقی جامی، از سدیدالدین محمد بن موسی بن یعقوب غزنوی، مورخ سال ۸۲۷ ه.ق. به خط نسخ نورالدین قهستانی در معدآباد.
- ۹- قرآن کریم به خط نسخ از سده هفتم ه.ق. در هامش آن تفسیر فارسی.
- ۱۰- قرآن کریم نفیس که برای خزانه ملک اشرف قایتبای نوشته شده است.
- ۱۱- قرآن کریم، به خط ثلث کهن و دارای وقف‌نامه به سال ۱۰۲۳ ه.ق.
- ۱۲- قرآن کریم. در میان سطرها تفسیر آن، نسخه کهن که در دست امیر کلال و خواجه بهاء‌الدین بخاری و چرخ‌ی بوده است.
- ۱- مجموعه غنی نسخ خطی قرآن کریم در کتابخانه اداره امور دینی مسلمانان آسیای میانه، از «أ. سیکالوف» چاپ سال ۱۹۶۰م، جلد ۱۵، مجله اخبار اتحاد شوروی، ص ۶ و ۷.
- ۲- فهرست ۳۲ نسخه خطی ریاضی موجود در کتابخانه اداره امور دینی مسلمانان آسیای میانه از «د. خ. عبادوف» D.KH. IBADOV چاپ شده در نشریه MATEMATIKA NA SREDNEVEKOVOM VOSTOKE OMATEMATICHESKIKH RUKOPISYAKH در سال ۱۹۷۸م به نام BIBLIOTEKI SADUM
- از دیگر کتابخانه‌های تاشکند کتابخانه مسجد «طلّاشیخ» است. فهرستی از کتابهای خطی این کتابخانه تاکنون چاپ نشده است، لیکن دو دفتر دستنویس ثبت کتابها به صورت متداول شامل کتب فلسفی و ادبی و دینی در آن آورده‌اند و تعداد آنها بالغ بر ۱۹۶۱ مجلد به زبانهای فارسی، عربی و ترکی است، بعضی نسخه‌های نسبتاً نفیس این کتابخانه عبارتند از:
- ۱- انیس الطالبین و عده السالکین، از «صلاح بن مبارک بخاری» مورخ سده ۱۰ ه.ق.
- ۲- تحقیقات در بیان احوال موجودات، از «شمسای گیلانی» مورخ
- هجری قمری است، خصوصاً که رسم‌الخط آن به سده اول شباقت ندارد. در خصوص این قرآن و صحّت و یا عدم صحّت انتساب آن به عثمان مطالب بسیاری نوشته شده که از حوصله این مقال خارج است. جهت اطلاع بیشتر علاقه‌مندان می‌توانند به منابع ذیل مراجعه نمایند:
- ۱- مجله مجمع اللغة العربیة بدمشق. جلد ۳۸ سال ۱۹۶۳م ص ۷۳۶ تا ۷۳۹.
- ۲- مجله المورد جلد ۹، عدد ۴، چاپ بغداد، سال ۱۹۸۱م، ص ۲۷ تا ۳۳.
- ۳- مجله اخبار شوروی، جلد ۱۵، سال ۱۹۶۰، نوشته «آسیکالوف».
- ۴- JEFFERY (A.) AND MENDELSON (I.): THE ORTHOGRAPHY OF THE SAMARQAND QUR'AN CODEX. ('JAOS', LXII, 1942; PP. 175-195).
- ۵- مصحف عثمان، از «دکتر عبدالرحمن الکیالی» در مجله «المجمع العلمی العربی» چاپ سال ۱۹۶۳، ص ۷۳۶ تا ص ۷۳۹.
- توضیح آنکه چون قرآن منسوب به عثمان قبلاً در سمرقند بوده و آنگاه به تاشکند منتقل شده ردیف ۴ و ۵ این قرآن را در سمرقند آورده‌اند.
- نسخه‌های دیگری که اینجانب در این کتابخانه دیده‌ام عبارتند از:
- ۱- مسند ابی عوانه، نسخه نفیس با اجازه‌ای به خط تقی سبکی به سال ۷۱۳ ه.ق.
- ۲- جلد ۵ تفسیر کشاف زمخشری، مورخ سال ۶۹۴ ه.ق.

۱۳- جواهر التفسیر کاشفی، مورخ ۸۹۰ ه.ق.

۱۴- تفسیر کشف زمخشری مورخ ۶۹۴ ه.ق. مقابله شده است.

۱۵- نفحات الانس جامی مورخ ۸۸۳ ه.ق.

جهت اطلاع بیشتر در خصوص نسخه‌های خطی این کتابخانه به منابع ذیل مراجعه شود:

۱- نسخه‌های خطی، از مرحوم: استاد محمد تقی دانش‌پژوه، جلد ۶ چاپ تهران سال ۱۳۵۸ ش ص ۱۹۵ تا ۲۰۰.

۲- دفتر فهرست دست نویس نسخه‌های خطی آن کتابخانه که تاکنون چاپ نشده و در همان کتابخانه موجود می‌باشد.

* * *

موزه مخطوطات سلیمانوف

این موزه سابقاً به نام: موزه ادبیات نوائی و جزو آکادمی علوم ازبکستان بوده است و در سال ۱۹۳۹ م به نام «موزه ادبیات نوائی» نامگذاری شده است. آنگاه در سال ۱۹۷۸ م به نام «موزه مخطوطات سلیمانوف» نام نهاده شد. در این موزه تعداد ۴۷۰۰ مجلد کتاب خطی اسلامی وجود دارد که موضوعاتی چون: ادبیات فارسی، تاجیکی، چغتایی، ازبکی و تراجم، تاریخ، فرهنگنامه‌ها، طب، ادبیات، اخلاق، موسیقی و غیره را شامل می‌شود. فهرستهایی که تاکنون در خصوص این کتابخانه و موزه چاپ شده عبارتند از:

۱- دو جلد از فهرست نسخه‌های خطی این مجموعه که در سالهای ۱۹۸۸

و ۱۹۸۹ م در شهر تاشکند چاپ شده و در آنها تعداد ۶۵۸ مجلد کتاب خطی فارسی و تاجیکی و تعداد ۷۳۶ مجلد نسخه خطی ترکی معرفی شده است. این دو جلد فهرست یک سری فهرست فنی شامل عناوین، مؤلفان، مترجمان، شارحان، نویسندگان و اماکن جغرافیایی را دربر دارد. ضمناً مرحوم استاد «محمد تقی دانش‌پژوه» نیز در جلد نهم نسخه‌های خطی گزارشی از نسخه‌های خطی این موزه را ارائه داده است که در آن هنگام، هنوز این موزه تغییر نام نیافته بود. همچنین آقای «حکیم‌اف» گزارشی از آثار خطی این کتابها را به نام «نوائی اثر لری قول یازمالرننگ توصیفی» داده است که در تاشکند به سال ۱۹۸۳ م چاپ و منتشر شده است.

در اینجا یادآور می‌شوم که امیر علی شیر نوائی ملقب به: نظام‌الدین فرزند «غیاث‌الدین کجکنه» در آن کشور از احترام خاصی برخوردار است. وی به سال ۸۴۴ ه.ق در شهر هرات دیده به جهان گشود و سرانجام به سال ۹۰۶ ه.ق دیده از جهان بر بست. وی شاعری توانا و نویسنده و دانشمندی چیره‌دست بود. در دربار «سلطان حسین بایقرا» فرزند «میرزا منصور فرزند میرزا بایقرا فرزند عمر شیخ بن تیمور» به وزارت رسید و مورد احترام او قرار داشت. در طول عمر آثاری را از خود برجای گذاشت از جمله: بنیاد چندین کتابخانه، رباط، کاروانسرا، بیمارستان، حمام، آب‌انبار، پل و غیره. وی کاتبان و صحافان را جمع کرده

ورودی موزه علیشیر نوائی به اتفاق مسؤولان موزه در تاشکند

همچنین چند دفتر دست‌نویس به‌عنوان: فهرست نسخه‌های خطی این موزه را تهیه کرده‌اند که دارای اسامی مؤلفان و نام کتابها است و تاکنون چاپ نشده است.

و دستور داد تا کتابهای زیادی را کتابت کنند، و مذهبیان و مصوران و رسامان آنها را آرایش می‌کردند. از کاتبان پرآوازه‌ای که برای او کار کردند نخست «سلطان علی مشهدی» خطاط نامدار آن روزگار، و نیز

«انوری بلخی» و «سلطان محمد نور» و «شیخ عبدالله هروی» و «پیرعلی جامی» و «خواجہ حافظ هروی» و «سلطان محمد خندان» بودند که هریک خود از کاتبان و خطاطان طراز اول به شمار می‌آمدند. و نیز از رؤسای مشهور آن دوره که نزد نوائی مشغول به کار بودند می‌توان از: کمال‌الدین بهزاد بزرگترین مینیاتورست جهان اسلام نام برد، وی در ایام سلطنت «سلطان حسین بایقرا» و اوائل سلطنت شاه طهماسب اول می‌زیسته، و در عهد «سلطان حسین» رئیس کتابخانه شاه شد و پس از ظهور صفویه راهی ایران شد و مورد توجه شاه اسماعیل قرار گرفت و آثار بسیاری را از خود برجای گذاشت. نوائی شعر فارسی و ترکی را نیکو می‌سرود و دیوان فارسی او هم‌اکنون در دست است و نسخه نفیسی از آن که در سده ۱۰ ه. ق. کتابت شده، در کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره) موجود است. وی در اشعارش از سعدی و حافظ و امیرخسرو دهلوی و کمال خجندی و عصمت بخارائی پیروی می‌کرد؛ بین او و عبدالرحمن جامی روابط حسنه‌ای وجود داشت که جامی در اسکندرنامه خود او را مدح کرده است، و او نیز «نفحات الانس» جامی را به ترکی ازبکی به نام: «نسائم المحبة» ترجمه کرده است. نوائی بیشتر عمر خود را به مطالعه و معاشرت با دانشمندان خصوصاً شاعران پرداخت و سرانجام به سال ۹۰۶ ه. ق. درگذشت.

* * *

کتابخانه عمومی ایالتی نوائی در تاشکند

در این کتابخانه که به سال ۱۸۷۰ میلادی آغاز به کار کرده است، تعداد ۲۳۳ مجلد کتاب خطی وجود دارد که ۶۹ مجلد آن عربی و ۶۴ جلد آن فارسی و یکصد جلد دیگر ترکی است. متأسفانه تاکنون از این مجموعه فهرستی تهیه نشده و بیش از این اطلاعی در دست نیست.

* * *

کتابخانه دانشگاه تاشکند

نام قدیمی این کتابخانه: «کتابخانه دانشگاه ایالتی آسیای مرکزی» است که در سال ۱۹۲۰ م تأسیس شده و در یک شهرک دانشگاهی در اطراف شهر تاشکند قرار دارد. تعداد ۴۰۸ مجلد کتاب خطی فارسی، عربی و ترکی در این کتابخانه وجود دارد که موضوعاتی چون: شعر، ادب، فلسفه، منطق، اخلاق، علوم قرآن، تصوف، فقه، تاریخ، جغرافیا، تراجم، نحو، صرف، نامه‌نگاری، صنعت و فرهنگنامه‌ها را شامل می‌شود. ناگفته نماند که در بعضی منابع تعداد نسخه‌های خطی این مرکز را ۹۰۰ مجلد آورده‌اند. آقای «أ.أ. سیمینوف» برای کتابهای خطی این کتابخانه دو جلد فهرست به زبان روسی نوشته است که جلد اول آن در سال ۱۹۳۵ م و جلد دوم آن در سال ۱۹۵۶ در شهر تاشکند چاپ شده است. جلد اول شامل ۱۴۰ نسخه خطی که ۷۵ جلد آن فارسی و ۳۴ جلد آن عربی و ۳۱ نسخه دیگر ترکی است که در ۸۸ صفحه تنظیم شده. همچنین جلد دوم آن شامل

۱۹۹ نسخه خطی است که ۱۰۲ جلد آن فارسی و تاجیکی، ۷۶ جلد آن عربی و ۳۱ نسخه دیگر ترکی است. و این جلد نیز ۸۸ صفحه است، در خصوص نسخه‌های خطی این کتابخانه می‌توان از منابع ذیل بهره گرفت.

۱- کتابخانه دانشگاه تاشکند، از: مرحوم استاد محمدتقی دانش‌پژوه، چاپ شده در جلد ۹ مجله: نسخه‌های خطی، چاپ دانشگاه تهران سال ۱۳۵۸ ش ص ۱۹۳ و ۱۹۴.

۲- گزارش آقای «ز. و. شمیت» (Z.V. SHMIDT و.د. ترود O.D. TRUD در سال ۱۹۶۸ م در VOSTOCHNYI FOND FUNDAMENTAL'NOI BIBLIOTEKI TASHKENTSKOGO GOSUDARSTVENNOGO UNIVERSITETA در NAUCHNYE TRUDY TASHKENTSKOGO UNIVERSITETA ج ۳۳۹ ص ۴۴ تا ۵۶ چاپ سال ۱۹۶۸ م. ۳- یک دفتر دست‌نویس که به معرفی ۳۹۶ نسخه خطی این کتابخانه پرداخته است و اسامی مؤلفان و کتابها را دربر دارد و تاکنون چاپ نشده و در آن کتابخانه موجود است.

* * *

موزه تاریخ ملت ازبکستان در تاشکند

این موزه به سال ۱۹۲۲ م آغاز به کار کرده و تعداد ۹۰ مجلد کتاب خطی اسلامی اعم از فارسی و عربی و ترکی در آن وجود دارد که متأسفانه تاکنون فهرستی از آنها ارائه نشده است.

در مرکز اسناد دولتی ازبکستان در تاشکند نیز هزاران سند دستنویس تاریخی وجود دارد که به زبانهای ترکی و فارسی و تاجیکی نوشته شده و از شهرهای بخارا و خیوه و خوقند جمع آوری شده است.

* * *

کتابخانه خصوصی «اچ. ان. بابکوف»

در تاشکند

BABEKOV

در این کتابخانه تعداد ۱۰۰ مجلد کتاب خطی اسلامی وجود دارد و فهرستی از آن چاپ نشده است، لیکن آقای بابکوف، یک فهرست در سال ۱۹۸۹م شخصاً بدین عنوان برای آنها نوشته است به نام:

KATALOG RUKOPISNYKH I

LITOGRAFICHESKIKH KNIG IZ

LICHNOI

BIBLIOTEKI H. N. BABEKOVA

چاپ سال ۱۹۸۹م.

در شهر تاشکند آثار تاریخی چندی وجود دارد که از آن جمله اند:

۱- مدرسه «براق خان» که از مدارس قدیمی آن شهر و در سده ۱۰ ه. ق بنا شده و معماری آن به سبک مدارس قدیمی ایران است.

۲- مقبره قفال شاشی که از دانشمندان آن دیار بوده و ساختمان این مقبره در سده ۱۰ ه. ق بنا شده است.

۳- مدرسه کولتاش. این مدرسه نیز قدیمی و به سبک معماری مدارس علمی ایران در سده ۹ ه. ق ساخته شده است.

ضمناً در شهر سمرقند نیز مسجدی به نام کولتاش وجود دارد که در سال ۸۴۳ ه. ق بنا شده است.

۴- مقبره زین الدین بابا که در سده ۹ ه. ق ساخته شده و در سده ۱۴ ه. ق تعمیر گردیده است.

۵- آرامگاه «کالدیر گاج بی» از نیمه اول سده ۹ ه. ق. به گفته حافظ تانش در کتاب «عبدالله نامه»، «کالدیر گاج بی» یکی از حکام مغولستان و نیای خواجه احرار بوده است. این آرامگاه در مجموعه گورستان شیخ که در سده ۸ ه. ق در بخش جنوب شرقی رض تاشکند شکل گرفت، واقع شده است.

۶- آرامگاه «عنبر بی بی» از سده ۹ ه. ق. وی همسر سلیمان حکیم آتابکیرگانی خوارزمی و مرید خواجه احمد یسوی بوده و پس از مرگ شوهر به ازدواج شاگردش زنگی آقا درآمد. این آرامگاه در گورستانی در حوالی آرامگاه زنگی آقا واقع شده است.

۷- مسجد جامع تاشکند از آثار سده ۹ ه. ق.

۸- آرامگاه یونس خان ساخته سالهای ۹۰۸ تا ۸۹۳ ه. ق. این آرامگاه به یادبود یونس خان یکی از اعیان مغولستانی چنگیزخان که مقام سلطنت خود را در جنگ با برادرش از دست داده بود، ساخته شده. وی در جستجوی پناهگاهی به دربار الغ بیک و سپس نزد شاهرخ رفت، یونس خان گاهی به سود تیموریان و زمانی هم علیه آنان بود، سرانجام ناحیه شرقی ترکستان را زیر یوغ خود آورد و در سال ۸۸۹ ه. ق تاشکند را تسخیر نمود.

آثار تاریخی دیگری در این شهر وجود دارد که از حوصله این گزارش خارج است.

* * *

پس از ۴ روز اقامت در شهر تاشکند و برنامه‌های فشرده بازدید از مراکز فرهنگی و شرکت در نماز جمعه شهر به اتفاق همراهان با هواپیمای قدیمی ملخی عازم شهرهای تاریخی سمرقند و بخارا شدیم.

شهرهای سمرقند و بخارا از همان آغاز از کانونهای بسیار مهم اسلامی به شمار می‌رفتند. کتابخانه‌های معروف سامانیان که تا سده ۴ ه. ق در بخارا پابرجا بود، از بزرگترین کتابخانه‌های جهان اسلام در آن روزگار به شمار می‌آمد. که متأسفانه اکثر آنها بر اثر جنگ و ستیزها از میان رفتند. در عصر ایلخانیان مرکز علمی ماوراءالنهر از بخارا به سمرقند منتقل شد به گونه‌ای که اکثر سفرنامه‌هایی که وصف سمرقند را در سده ۵ تا ۷ ه. ق نوشته‌اند، سخن از کتابخانه‌های بزرگ آن به میان آورده‌اند. در سده ۶ ه. ق که این کتابخانه‌ها از شهرت برخوردار بود،

متأسفانه در اثر حملات مغولها از میان رفتند، تا آنگاه که «رشیدالدین فضل‌الله» وزیر معروف هلاکوئیان کتابخانه شخصی بزرگی را بنیاد نهاد، و کارگاههای خاصی را بوجود آورد که در آن کاتبان و نقاشان و رسامان و صحافان و وراقان از نسخه‌ها کپی برداری می‌کردند که پس از مرگ «خواجه رشیدالدین» کلاً به غارت رفت. در سده ۹ ه. ق کتابخانه بزرگی از سوی شیخ محمد پارسا در شهر بخارا بوجود آمد که نسخه‌های خطی نفیس و گرانبهایی را که در سفرهای خود فراهم

آورده بود در آن جا داد. در عصر تیمور نیز کتابخانه بزرگی به فرمان او در سمرقند ایجاد شد و کتابهای بسیاری را از اطراف و اکناف به آنجا منتقل ساختند. عبدالعزیز و سجانقلی خان دوتن از حاکمان خاندان اشترخانی در سده ۱۱ ه.ق در گردآوری نسخه‌های خطی سهم ویژه‌ای داشتند. خانهای بزرگ خوقند نیز کتابخانه‌هایی را برپا کردند که اگر چه از کتابخانه‌های بخارا و خبوه کوچکتر بود، لکن در حدّ خود سهم مؤثری در اشاعه فرهنگ اسلامی خصوصاً ادب فارسی داشت.

در دوران سامانی شهر بخارا به صورت یکی از بزرگترین مراکز علم و ادب عصر درآمد و کتابخانه‌هایی در آنجا ایجاد شد که چنانچه یادآور شدیم از کتابخانه‌های مشهور جهان اسلام به شمار می‌آمد. ابن سینا در شرح حال خود در باره کتابخانه سامانی می‌نویسد: «در آن حجره‌های بسیار بود و هر حجره از صندوقهای کتاب آکنده، یک حجره خاص دواین شعرا و حجره‌ای دیگر خاص کتابهای دین و فقه و فلسفه بود. در آن کتابخانه کتابهایی دیدم که حتی نام آنها بر بسیاری مجهول بود». در تمام دوران سامانیان و قره‌خانیان و خوارزمشاهیان بخارا مقام علمی خود را حفظ کرد ولی در سده ۷ ه.ق این شهر بزرگ توسط چنگیز ویران شد و مردم آن قتل عام گردیدند و تا مدت ۳ قرن بعد بخارا نتوانست رونق دیرین خود را باز یابد.

در اینجا ذکر این نکته ضروری است که بسیاری از بناها و مزارها و مساجد و مدارس و آثار تاریخی در شهرهای دیگر حاصل تلاش ایرانیان بوده است^۱ که

مهمترین آن آرامگاه شاه اسماعیل سامانی^۲ در بخارا است که از اصیل‌ترین نمونه‌های معماری ایرانی در جهان محسوب می‌شود.

همان‌گونه که اشاره شد شهر تاریخی سمرقند نیز یکی از شهرهایی است که نام آن با تاریخ اسلام و ایران ارتباط نزدیک دارد و اصولاً آن دیار جزئی از سرزمین ایران به حساب می‌آمد. در دوره سامانیان نیز این شهر از شکوه و رونق بسیار برخوردار بود و در زمان خاندان خانیه پایتخت گردید، متأسفانه این شهر نیز چون شهر بخارا در سده ۷ ه.ق به دست چنگیز ویران شد، آنگاه تیمور این شهر را پایتخت خود قرار داد و بدین ترتیب سمرقند کانون بزرگ فرهنگی و هنری جهان اسلام گردید.

شهر سمرقند یکی از معدود مراکزی بود که صنعت کاغذسازی - که در سده‌های اولیه اسلام ملتهای مسلمان با ساخت آن آشنا نبوده و با کمبود شدید کاغذ مواجه بودند- در آن رواج یافت، و صنعتگران آن دیار طرز ساخت کاغذ را از چین به آنجا آورده و کارگاههای کاغذسازی فراوانی بوجود آمد که با کاغذ سمرقندی را هنوز هم فهرست‌نگاران نسخه‌های خطی می‌شناسند. آنگاه این صنعت که موجب رشد فرهنگ اسلامی در آن سرزمین بود به تدریج به دیگر شهرهای ایران بویژه بغداد منتقل گردید و تجار بغداد نیز با آن آشنا شده و کاغذسازی رواج بیشتری یافت.

به هر حال، پس از ۴۵ دقیقه پرواز وارد فرودگاه شهر سمرقند شدیم و مورد استقبال گرم یکی از ایرانیان سرشناس

مقیم آن شهر قرار گرفتیم و آنگاه با راهنمایی ایشان در یک ساختمان بزرگ که مربوط به استانداری شهر بود اسکان یافتیم و بلافاصله پس از اندکی استراحت عازم دیدار از آثار تاریخی و کتابخانه‌های آن دیار شدیم.

۱- مجموعه تاریخی «شاه زنده» در شمال شهر سمرقند بر روی تپه افراسیاب واقع شده است و در برگیرنده مجموعه‌ای از ساختمانهای تاریخی مختلف اعم از مسجد و مدرسه و آرامگاه و خانقاه می‌باشد. از سوی جنوب از راه یک ایوان و درگاه باشکوهی بدان راه می‌یابد. جنب این دروازه و یا درگاه، بناهایی است که هم‌اکنون به موزه اختصاص دارد. در داخل این مجموعه آرامگاههای متعددی وجود دارد که قدیم‌ترین آن مربوط به سده ۴ ه.ق است.

۲- آرامگاه: قثم بن عباس یا زیارتگاه مربوط به سده ۴ ه.ق، و یک مسجد جنب آن از آثار سده ۹ ه.ق.

۳- آرامگاه «خواجه احمد» که در سال ۷۵۱ ه.ق بنا شده است، و دو بیت شعر فارسی در یکی از سردرهای ورودی آن روی سفال لعابدار نوشته شده است.

۴- آرامگاه «قتلوق آقا شاه عرب» از آثار سال ۷۶۱ ه.ق.

۵- آرامگاه «اولجا شادمک آقا» (ترکان آقا) متوفی سال ۷۷۳ ه.ق از آثار

۱. قوام‌الدین «زین‌الدین» شیرازی متوفی به سال ۸۴۴ ه.ق یکی از بزرگترین معماران ایرانی عصر تیموری بوده است که آثار بسیاری را در سمرقند و بخارا از خود برجای گذاشته است.

۲. ابو ابراهیم اسماعیل بن احمد، متوفی به سال ۲۹۵ ه.ق در شهر بخارا، دومین امیر از خاندان سامانیان.

همچنین در مجموعه ریگستان نیز این آثار قرار دارند:

۲۳- مسجد عبدالدارون.

۲۴- مسجد غارجاه.

۲۵- مسجد خواجه اسماعیل.

۲۶- مسجد نادر محمد دیوان بیک

۲۷- مسجد طلاکاری.

۲۸- قصر خان اول در قلعه سمرقند.

۲۹- آرامگاه کوشکو نجی خان

و خاندانش.

۳۰- آرامگاه ۹ تن از حاکمان شیبانی

و همسران آنان.

۳۱- زیارتگاه برهان‌الدین «قطب

چهاردهم». این زیارتگاه به فرمان تیمور

و به پیشنهاد پسر صوفی: شیخ

برهان‌الدین سگرجی ساخته شد، تیمور

بقایای جسد برهان‌الدین را از آرامگاه

سابقش برداشته و در محلی در داخل

حصار ارگ جدیدش که در سده ۸ ه. ق بنا

شده منتقل ساخت.

۳۲- مدرسه و آرامگاه ملک خانم از

سده ۸ ه. ق.

۳۳- مسجد جامع تیمور «بی بی خانم»

از آثار سالهای ۸۰۸ تا ۸۰۱ ه. ق. تیمور

پس از بازگشت از نبرد پیروزمندانهاش

درهند، فرمان داد تا مسجد جامع

جدیدی را در پایتخت خود سمرقند بنا

کنند. تیمور یکی از عظیم‌ترین بناهایی که

تا آن موقع در جهان اسلام ساخته نشده

بود، بنا نهاد. این مسجد به ریگستان

-مرکز تجاری شهر- به وسیله بازاری

سرپوشیده متصل بوده است. مقابل

ورودی مسجد، همسراو «سرای ملک

خانم» یک مدرسه توأم با آرامگاه بنا کرد.

ضلع شرقی مدرسه الخ بیک در مجموعه ریگستان در سمرقند

سالهای ۷۸۵ تا ۷۷۳ ه. ق. این آرامگاه به

وسیله خواهر بزرگ تیمور «ترکان آقا»

برای دخترش که به مرگ نابهنگام

درگذشت، ساخته شده است. این

آرامگاه از دیگر بناهای مجموعه بهتر

حفظ شده و درخشانترین پوشش کاشی،

اوائل عصر تیموریان را نشان می‌دهد.

۶- آرامگاه «امیر حسین بن تغلق

تکین» از آثار سال ۷۷۷ ه. ق.

۷- آرامگاه «امیر بوروندوق» از آثار

سالهای ۸۲۸ تا ۷۹۳ ه. ق. ظاهراً این امیر

از سرداران تیمور بوده است.

۸- آرامگاه «شیرین بکا آقا» دختر

تراغای، از آثار سال ۷۸۷ ه. ق.

۹- آرامگاه «استاد علیم» از آثار سال

۷۸۷ ه. ق.

۱۰- آرامگاه «الخ سلطان بیگم» از آثار

سال ۷۸۷ ه. ق.

۱۱- آرامگاه «امیرزاده» از آثار سال

۷۸۸ ه. ق.

۱۲- آرامگاه «تومان آقا» همسر تیمور،

از آثار سال ۸۰۸ ه. ق.

۱۳- درگاه «عبدالعزیز» از آثار سال

۸۳۸ ه. ق. الخ بیک فرمانروای سمرقند به

نام پسر جوانش عبدالعزیز این درگاه را در

انتهای ضلع جنوبی مجموعه شاه زنده بنا

کرده است.

۱۴- آرامگاه «قاضی زاده رومی» از آثار

سده ۹ ه. ق.

۱۵- آرامگاه «هشت گوش» از آثار سده

۹ ه. ق.

۱۶- درب علوی از آثار سده ۹ ه. ق.

۱۷- مسجد «تومان آقا» از آثار سده ۹

ه. ق.

۱۸- مدرسه طلاکاری که به سبک

مدارس ایران با دو طبقه حجرات پائین

وبالا و شبستانهای مختلف و در سده ۹

ه. ق ساخته شده است.

۱۹- آرامگاه کوتلوجه آقا.

۲۰- آرامگاه خوجه آقا.

۲۱- آرامگاه نورالدین بصیر.

۲۲- روح آباد.

۳۴- مدرسه الغ بیک از آثار سالهای ۸۲۳ تا ۸۲۰ ه.ق. الغ بیک نوۀ تیمور، دانشگاهی در اطراف میدان بزرگ شهر به نام ریگستان به وجود آورد، که از لحاظ مقیاس با آثار تیمور پدر بزرگش برابری می‌کند، لیکن آثار او علاقه‌مندی خاص این شاه منجم را به دانش منعکس

می‌سازد. این مدرسه بعضی از دانشمندان بزرگ آن عصر در رشته‌های علوم دینی و علوم غیر دینی را به خود جلب کرد، و از آن جمله حجره عبدالرحمن جامی هم‌اکنون در این مدرسه مشخص است. از نظر معماری و پیچیدگی عناصر آن از بهترین کارهای

آن عصر به شمار می‌رود.

ضمناً از خانقاهی که الغ بیک روبروی این مدرسه بنا کرده بود فعلاً اثری نمانده است.

۳۵- مدرسه شیردار که روبروی مدرسه الغ بیک از آثار سده ۹ ه.ق، واقع شده است.

۳۶- گور تیمور: از آثار تاریخی سالهای ۸۰۷ تا ۸۰۳ ه.ق، این بنا از مشهورترین آثار تاریخی این دوره به حساب می‌آید.

دارای گنبدی مرتفع از کاشی فیروزه‌ای و در داخل آرامگاه سنگ قبر تیمور از مرمر که با خطوط ثلث تزئین یافته، قرار دارد.

۳۷- خانقاه عبدی درون، از آثار سال

۸۳۲ ه.ق. این خانقاه در جنوب شرقی

سمرقند نه‌چندان دور از عشرت‌خانه قرار

دارد. در این ساختمان قبل از بناهای

موجود، قدیمترین آرامگاه وجود داشته

که سلطان سنجر آن را در سده ۵ ه.ق بنا

کرده است، و آنگاه در عصر تیموری یکی

از سلاطین، آنجا را خانقاه کرده و اطاقهایی

بنا نموده است، و در کنار این خانقاه در ضلع

مجاور یک مسجد با ستون چوبی جدیدتر،

و نیز در ضلع سوم خانقاه، مدرسه‌ای ساخت

که واحد اول مربوط به دوره تیموری

و ظاهراً در چند مرحله بنا شده است.

۳۸- مسجد کوکلتاش، از آثار تاریخی

سال ۸۴۳ ه.ق این مسجد در جنوب

خانقاه الغ بیک در میدان ریگستان قرار

داشته است. در قسمت حیاط این مسجد

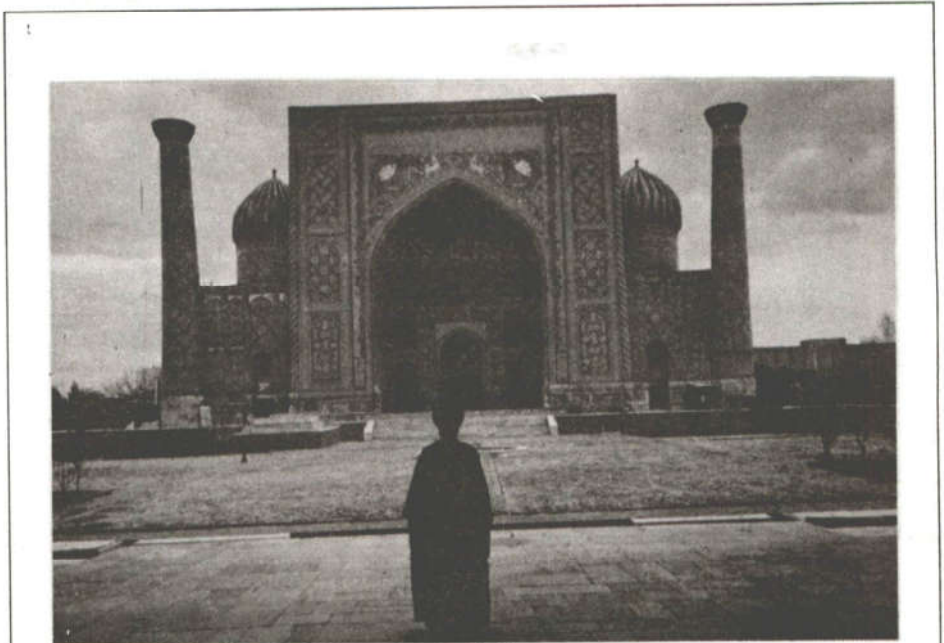
۸۰ طاق و ۲۱۰ گنبد کوچک وجود داشته،

با رواقهای متعدد و ستونهای مرمری.

کوکلتاش استاد و سرپرست شاهرخ بوده

و به سال ۸۴۳ ه.ق درگذشته است. ولی

کمتر در امور دولتی دخالت داشته

نمای ورودی مدرسه تاریخی الغ بیک

داخل مدرسه الغ بیک در شهر سمرقند و تندیس الغ بیک و همکاران منجم وی

نپایید که به محلّ دفن زنان و اطفال خاندان تیموری اختصاص یافت. در سرداب آن حدود ۲۰ سنگ قبر وجود دارد، و در سده ۱۱ ه.ق این بنا کاملاً متروک ماند، و خرابی آن با ریختن گنبد ادامه یافت.

۴۱- آرامگاه: آق سرای، از آثار سال

۸۴۷ ه.ق این بنا به فاصله کمی در جنوب شرقی گور تیمور واقع شده، و پیش از آن اشتباهاً آن را نخستین بنایی که تیمور برای مدفن جسد «سلطان محمد بابر» برپا کرده بود، معرفی نموده بودند. این بنا ممکن است به عنوان آرامگاه اعضای خاندان تیموری پس از الغ بیک به کار رفته باشد.

یک اسکلت بدون سر، که در سرداب پس از کشفیات اخیر پیدا شده، ممکن است به جسد عبداللطیف پسر و قاتل الغ بیک باشد.

۴۲- مجموعه خانقاه خواجه احرار، از

آثار سال ۸۹۵ ه.ق. نصیرالدین عبیدالله

معروف به: خواجه احرار در نیمه دوم سده

۹ ه.ق به عنوان مرشد سلسله درویش

نقشبندی سیاست آسیای مرکزی را در زمان

خود در دست داشت. این شیخ قدرتمند

در طی یک بیماری ۳ ماهه که منجر به

مرگش شد، در روستای کمانگران واقع در

جنوب شهر سمرقند اقامت گزید. وی در

جایگاهی ممتاز دفن شد که نزدیک آن

پسرش بنایی رفیع برپا ساخت. این

مطالب را فخرالدین واعظ متوفی به سال

۹۳۷ ه.ق در کتاب «رشحات

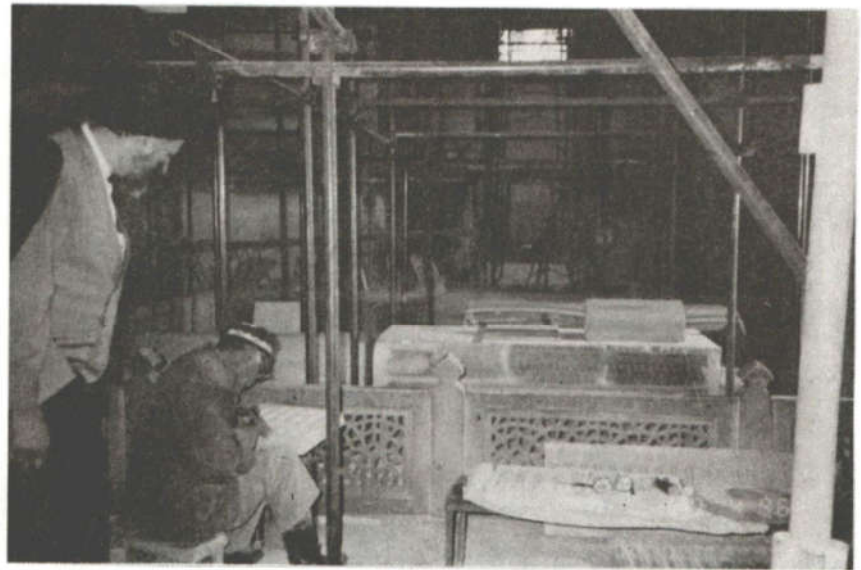
عین الحیات» آورده است.

۴۳- مدرسه بی بی خاتون که دارای یک

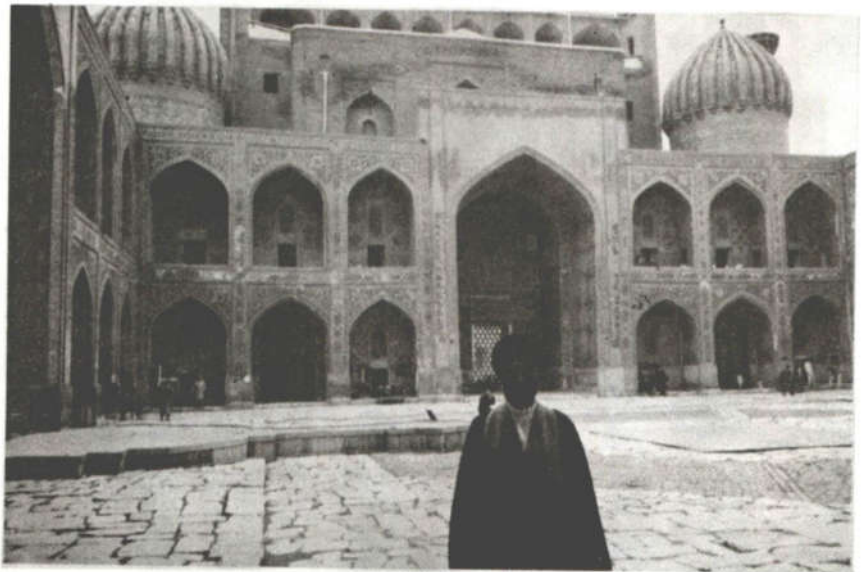
گنبد فیروزه‌ای و کاشی‌کاری و آجرکاری

زیبا و دارای یک مناره قدیمی مخروطی

است که در سده ۹ ه.ق بنا شده است.

داخل گور تیمور در سمرقند

قسمتی از مجموعه ریگستان در سمرقند و مدرسه مقابل مدرسه الغ بیک

بیشترین نفوذ و ثروت خویش را در راه حمایت از ستم‌دیدگان به کار برده است.

۳۹- زیارتگاه چوبان آتا، از آثار تاریخی

سده ۹ ه.ق. این ساختمان از آثار دوره

تیموری و بر روی یک تپه سنگی در

شمال شرقی سمرقند نه چندان دور از

رصدخانه الغ بیک قرار دارد. این بنا

آرامگاهی است، لیکن در آن قبری وجود

ندارد و گفته می‌شود که آن را بر روی یک

مدفن حقیقی اساطیری بنا کرده‌اند.

۴۰- آرامگاه: «عشرت‌خانه» از آثار سال

۸۹۶ ه.ق. این ساختمان نام نامتناسب

عشرت‌خانه را به خود گرفته است. بنای

آن به فرمان حبیبیه سلطان، زن ارشد

ابوسعید، به صورت آرامگاهی برای دختری

که در جوانی از دنیا رفته، بنا گردید. دیری

حیاط آرامگاه تیمور در سمرقند

قسمتی از مجموعه ریگستان در سمرقند

مقابل آرامگاه امیرزاده از آثار سده ۹ ه.ق در سمرقند

ورودی یکی از آرامگاههای مجموعه شاه زنده در سمرقند

داخل یکی از آرامگاههای مجموعه تاریخی شاه زنده در سمرقند

۴۴- رصدخانه الغ بیک، صلاح‌الدین موسی بن محمود منجم معروف به «قاضی زاده رومی» که استاد الغ بیک در علم نجوم بود. الغ بیک در کودکی از رصدخانه خواجه نصیر در مراغه که به سال ۶۵۵ ه.ق به فرمان هلاکوخان بنا شده بود، دیدار کرد. هنگام جوانی الغ بیک، محیط سمرقند مشوق تحقیقات علمی بود. قاضی زاده رومی که تحصیلات خود را در شهر بوسا انجام داده بود، به واسطه مرکز علمی که در سمرقند وجود داشت مصمم شد تا بدان شهر بیاید. مدتی پس از سال ۸۱۸ ه.ق هنگامی که ریاضی دان مشهور اسلامی «غیاث‌الدین جمشیدکاشانی» یک اثر علمی را برای اسکندر سلطان به پایان برده بود، الغ بیک او را به سمرقند فراخواند. غیاث‌الدین در نامه‌ای به پدرش وقایع محل اقامت جدید خود را شرح داده و از ساختن رصدخانه بحث می‌کند. الغ بیک مردی دانشمند و شاعر و ادیب بود و این رصدخانه را که یکی از بزرگترین رصدخانه‌های اسلامی آن روزگار به شمار می‌آید در مدت سه سال در شهر سمرقند بنا کرد، و با یاری دانشمندان بزرگ عصر خود چون «غیاث‌الدین جمشیدکاشانی» و «معین‌الدین کاشانی» و «قاضی زاده رومی» و «علاء‌الدین علی قوشچی» تدوین جداول نجومی معروف به «زیج الغ بیک» یا زیج جدید سلطانی یا زیج گورکانی را به فارسی در سال ۸۴۱ ه.ق به پایان برد. این زیج دقیقترین زیج دوران اسلامی به شمار می‌آید و تا این اواخر استخراج تقویمها بر اساس آن زیج تنظیم می‌شد. توضیحات بیشتر در خصوص این زیج در کتابی به

همین نام که آقای «م.ی. ماسون» به زبان روسی نوشته و فرهنگستان علوم اتحاد شوروی سابق در شعبه ازبکستان آنرا در سال ۱۹۴۱ م چاپ کرده، آمده است. آنچه مسلم است این رصدخانه تا سال ۹۱۵ ه.ق کاملاً سالم و دست نخورده باقی مانده بود. تخمین زده می‌شود که الغ بیک مدت سی سال تمام طول کشید تا زیج جدید خود را کامل کند. این رصدخانه در اصل ۳ وسیله نجومی گول‌پیکر که بخشی از معماری بنا محسوب می‌شد، به انضمام اتاقهای کار برای فعالیت‌های مربوطه را با هم جمع

دیوارهای خارجی این رصدخانه رادایره‌ای به قطر ۴۸ متر در اطراف آن تشکیل می‌داده و در طبقه همکف که از جنوب وارد آن می‌شدند، اتاقهای کار قرار داشته و در بالای این طبقه یک رواق دوطبقه قرار داشته که تمام محیط اطراف عمارت را دور می‌زده است. ساختن مدرسه و رصدخانه الغ بیک به گفته مورخان از سال ۸۲۳ آغاز شده است. محلّ احداث آنرا منجمان انتخاب کرده بودند. کاشی‌کار و معمار این رصدخانه شخصی به نام اسماعیل بوده است. رصدخانه در حال حاضر بر روی تپه

از آثار تاریخی برجای مانده در کنار مجموعه ریگستان در سمرقند

کرده بود. این ۳ وسیله عبارت بودند از یک زاویه‌یاب «سدس فخری» و یک ساعت آفتابی «اعتدال» که عبدالعلی بیرجندی از منجمان مشهور اواخر سده ۹ ه.ق آن را توصیف کرده، و نیز یک نوع وسیله نجومی دیگر به نام: «استوان» که بیرونی معروف آنرا وصف نموده است.

مرتفعی مشرف به شهر سمرقند قرار دارد، و داخل رصد پله‌های زیادی به طرف پایین دارد که عرض آن از یک متر بیشتر نیست.

روز بعد بازدیدی از کتابخانه دانشگاه ولایتی سمرقند داشتیم. این کتابخانه در سال ۱۹۲۷ م تأسیس شده و طبق اظهار

۲- فهرست آثار علیشیر نوائی در سمرقند، از «امین أف» و «پولادأف» و «احرار أف». چاپ سمرقند سال ۱۹۹۰ م.
۳- فهرست آثار عبدالرحمن جامی در سمرقند، از عبدالمجید پولادوی امین أف. چاپ بوداپست سال ۱۹۸۹ م. به فارسی شامل معرفی ۱۴۹ نسخه خطی.
۴- کتابخانه دانشگاه سمرقند، از:

مرحوم استاد محمد تقی دانش‌پژوه، جلد ۹ نسخه‌های خطی، چاپ دانشگاه تهران سال ۱۳۵۸ ش، ص ۱۹۴.

موزه ولایتی سمرقند

در این موزه نیز تعدادی نسخه خطی اسلامی وجود دارد که تا کنون فهرستی از آنها چاپ نشده است، یک نسخه نفیس از قرآن کریم بر روی برگ درخت خرما، نسخه اصل تفسیر حسینی. بدایع الصنایع نیشابوری نسخه کهن. قرآن خط کوفی، نیز از جمله نسخه‌های نفیس این کتابخانه به شمار می‌آید.

در روز پایانی بازدید از سمرقند به منظور دیدار تنها روحانی شیعه سمرقند رهسپار شدیم که در دفتر محقر خود در کنار مسجد و مدرسه‌ای ما را پذیرفت و پس از ساعتی درد دل رهسپار بازدید از آن مدرسه نسبتاً مخروبه ایشان شدیم. به گفته او، در شهر سمرقند تعدادی شیعه وجود دارد که در روزهای ماه مبارک رمضان و محرم الحرام و صفر به این مسجد می‌آیند و ایشان آنها را ارشاد می‌نماید.

۳- إحياء العلوم غزالی، نسخ معرب سده ۵۷۰ ق، با تملک محمد بن ابی حامد محمد ترکه در ماه رجب سال ۵۷۳ ه. ق.
۴- ذخیره خوارزمشاهی از سید اسماعیل جرجانی، در طب به فارسی مورخ سده ۱۰ ه. ق.
۵- مرآة الخیال لودی، مورخ سده ۱۰ ه. ق.

قبر یکی از بزرگان از سده ۹ ه. ق در سمرقند

۶- قاموس اللغة فیروزآبادی، خط نسخ از سده ۱۰ ه. ق نسخه مذهب و مجدول.
۷- معمای کبیر جامی با شرح حدیث، نسخه اصل به خط جامی در سال ۸۵۶ ه. ق است.
در خصوص نسخه‌های خطی این کتابخانه می‌توان از منابع ذیل بهره گرفت:
۱- فهرست نسخه‌های خطی فیزیک و ریاضیات در کتابخانه سمرقند، از «د. کریم اف» چاپ سمرقند سال ۱۹۹۱ م.

مسئول آن دارای ۵۰۰۰ نسخه خطی اسلامی است که اکثر آنها به زبان فارسی و بقیه به زبان عربی و ترکی است، و موضوعاتی چون: ادبیات، علوم قرآن، فقه، منطق، عقائد، تصوف، تاریخ، جغرافیا، تراجم، اخلاق، طب، ریاضیات را شامل می‌شود. توضیحاً آنکه در بعضی منابع نسخه‌های خطی این کتابخانه را

۴۰۰۰ هزار جلد ثبت نموده‌اند. مسئول کتابخانه با گرمی از ما استقبال نمود و یک جلد فهرست نسخه‌های خطی آن کتابخانه را که در سال ۱۹۷۷ م آقایان «أ. پولادأف» و «احرارأف» و «عباس أف» نوشته و در سمرقند چاپ کرده‌اند، به اینجانب هدیه کرد که در آن ۳۳۶ نسخه فارسی و ۲۴۶ نسخه ترکی و ۲۱۱ نسخه عربی معرفی شده است.

ضمناً یک فهرست از نسخه‌های خطی فیزیک و ریاضی این کتابخانه را آقای «د. د. قیوموف» و شیخ:

«م. آمینوف» تنظیم کرده‌اند که ۴۴ نسخه آن فارسی و ۳۲ نسخه عربی و یک نسخه آن ترکی است و به سال ۱۹۷۹ در شهر سمرقند چاپ شده است. نسخه‌های نسبتاً نفیسی در این کتابخانه وجود دارد که تعدادی از آنها بدین‌قرارند:

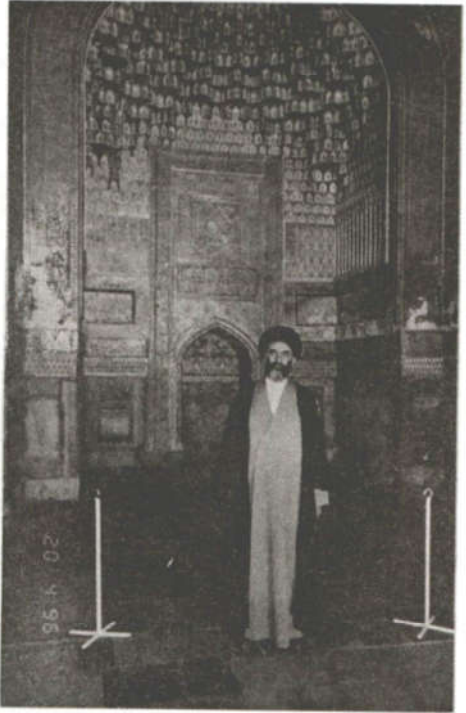
۱- تفسیر الکشاف زمخشری، مورخ سده ۷ ه. ق.
۲- دیوان صائب تبریزی مورخ سده ۱۱ ه. ق.

کتابخانه استانی سمرقند

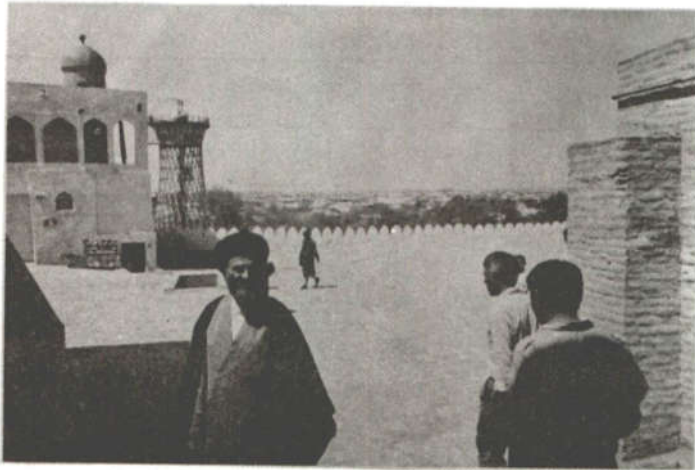
این کتابخانه در سال ۱۹۹۱م تأسیس شده و در حدود ۱۵۰ نسخه خطی دارد، و فهرستی از آن تاکنون چاپ نشده است.

سردر یکی از مدارس قدیمی در سمرقند

محراب یکی از مساجد تاریخی سمرقند

گوشه‌ای از رصدخانه الغریبک - سمرقند

داخل آرامگاهی در مجموعه شاهزنده - سمرقند

به اتفاق تنها روحانی شیعه در سمرقند

بیشتر در خصوص این کتابخانه به منابع ذیل مراجعه شود:

۱. ABRAROVA IZ ISTORII
MATEMATIKI V BUKHARE
M. ATEMATIKA.
SREDNEVEKOVOM VOSTOKE

چاپ تاشکند سال ۱۹۷۸ م ص
۹۷ تا ۱۱۲ از: م. ابراروف
۲. کتابخانه ابوعلی سینا در
دانشگاه دولتی شهر بخارا از:
مرحوم استاد محمدتقی
دانش‌پژوه، جلد ۹، مجله
نسخه‌های خطی چاپ دانشگاه
تهران سال ۱۳۵۸ ش. ص ۲۰۰
و ۲۰۱.

۳. SEMENOV(M.),
KATALOG RUKOPISEI
ISTORICHESKOGO OTDELA
BUKHARSKOI TSENTRAL' NOY
BIBLIOTEKI.
(TASHKENT 1925: 32P.).

۴. ABRAROVA (M.),
IZ ISTORII MATEMATIKI V
BUCHARE.
(IN: "MATEMATIKA NA
SREDNEVEK VOSTOKE".
TASCHKENT; PP.97-112

ص ۹۷ تا ص ۱۱۲.

۲- دومین کتابخانه شهر بخارا، «موزه
دولتی تاریخ و ساختمان» است که در این
مرکز تعداد ۵۴۵ نسخه خطی وجود دارد
که تعداد ۲۴۸ نسخه آن فارسی و ۲۶۰
نسخه دیگر عربی و ۹۳ نسخه دیگر ترکی
است، و شامل موضوعاتی چون: تاریخ،

قسمتی از مجموعه شاه زنده در سمرقند

خمسه نظامی مورخ ۱۰۸۴ ه.ق، کتاب
نجوم از احمد کله دانش به خط خودش
سال ۱۳۱۸ ه.ق، تحصیل بهمنیار مورخ
۱۰۸۵ ه.ق، کنزالعمال علاءالدین علی بن
حسام مورخ سده ۱۰ یا ۱۱ ه.ق در قطع
رحلی بزرگ، تنسوق‌نامه ایلخانی طوسی
به خط نستعلیق از سده ۱۱ ه.ق.

در این شهر چون شهر سمرقند
تعدادی از فروشندگان در مغازه‌های خود
در اطراف آثار تاریخی شهر بخارا،
تعدادی نسخه‌های خطی اسلامی را برای
فروش عرضه کرده بودند که متأسفانه
بیشترین خریداران آنها خارجی بودند که
از کشورهای غربی بدان دیار آمده بودند.
متأسفانه به علت محدود بودن وقت،
بیش از این نتوانستیم به سفر چندروزه
خود ادامه دهیم و الا می‌بایست هفته‌ها
و ماه‌ها به آن دیار سفر نمود، خصوصاً در
خیوه و جاهای دیگر نسخه‌های خطی
بیشتری یافت می‌شود. جهت اطلاعات

پس از بازدید از سمرقند عازم شهر
بخارا پایتخت قدیم آن دیار شدیم. در این
شهر که هنوز آثار تمدن امروزی کمتر به
چشم می‌خورد، آثار تاریخی بسیاری
وجود دارد، بخصوص که این شهر یکی از
بزرگترین مراکز علمی جهان اسلام در آن
روزگار به شمار می‌آمد، و من به هنگام
بازدید از آن شهر به یاد ابوعلی سینا افتادم
که سال ۳۷۰ ه.ق در آن جا به دنیا آمده
و در آثار خود از این شهر بسیار یاد کرده
است. در شهر بخارا سه کتابخانه مشهور
وجود دارد که عبارتند از:

۱- کتابخانه ابن سینا، این کتابخانه در
دانشگاه دولتی شهر بخارا وجود دارد و به
سال ۱۹۲۱ ه.ق تأسیس شده، و دارای
۱۰۰ مجلد کتاب خطی فارسی و عربی
است. متأسفانه فهرستی از این کتابخانه تا
کنون چاپ نشده است. بعضی
نسخه‌های خطی نسبتاً نفیس این کتابخانه
بدین قرار است: قرآن مذهب عالی،

تراجم، جغرافیا، نجوم، ریاضی، صرف و نحو، فقه، علوم قرآن، اخلاق، منطق، بلاغت، تصوف، فلسفه و غیره می باشد. ضمناً تعداد ۲۵۸۰ سند دستنویس تاریخی نیز در این کتابخانه وجود دارد. جهت اطلاع بیشتر از نسخه های خطی این کتابخانه رجوع کنید به:

۱. RUKOPISNYI FOND

BUKHARSKOGO GOZMUZEYA

از: ر. ف. آلمی اف R.V. AL' MEEV

و ب. ا. کازاکوف B.A.KAZAKOV

MATERIALY VSESOYUZNOGO

RABOCHEGO SOVESHCHANIYA

PO PROBLEMAM VOSTOCHNOI

ARKHEOGRAFII, LENINGRAD... 1988

(ARCHAEOGRAPHIA ORIENTALIS.)

چاپ مسکو سال ۱۹۹۰م ص ۱۷ تا

ص ۲۴.

۲. دفتر دست نویس فهرست

نسخه های خطی این کتابخانه که تاکنون

چاپ نشده است.

۳- سومین کتابخانه شهر بخارا

«کتابخانه مرکز تربیتی بخارا» است، در

این کتابخانه تعداد ۲۵ جلد نسخه خطی

اسلامی وجود دارد، و فهرست کاملی از

آن چاپ نشده است.

ناگفته نماند که شهر بخارا نیز یکی از

شهرهای بزرگ اسلامی روزگاران قبل

بوده و آثار تاریخی بسیار مهمی را در خود

جا داده که هنوز مقداری از آنها پابرجا

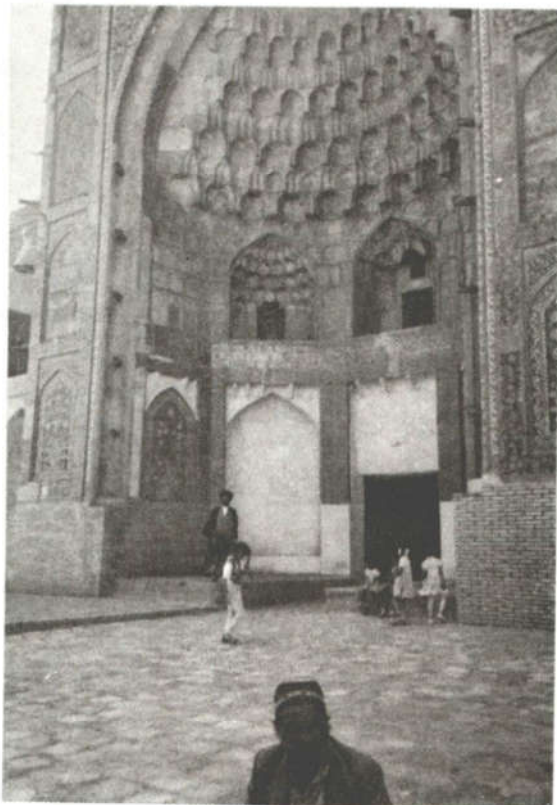
است و اینک به ذکر نام پاره ای از آنها

می پردازیم.

۱. مدرسه الغبیک که در سالهای ۸۲۰

مناره قدیمی کالیان در شهر بخارا از سده ۶ ه.ق.

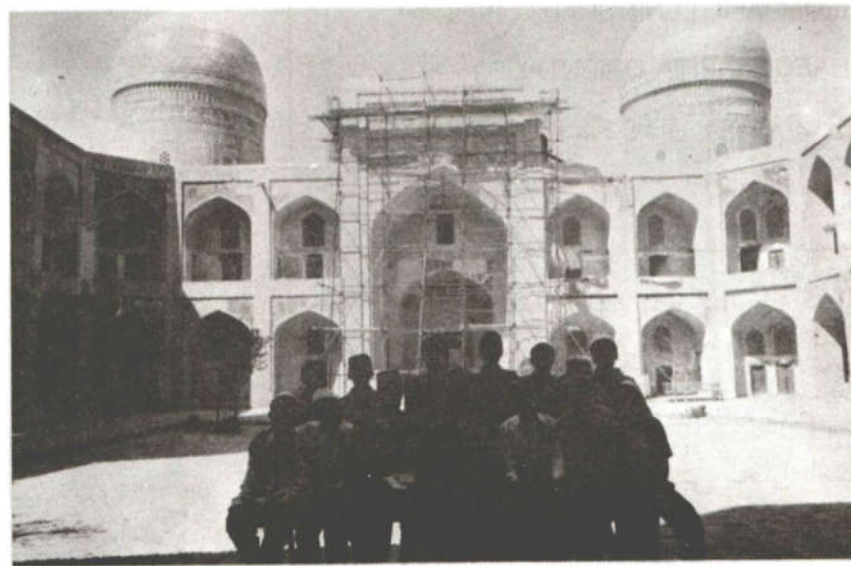

سردر یکی از مدارس قدیمی و تاریخی بخارا

مجموعه لب حوض شامل مسجد نردیوان بیکی از سده ۱۰ ه.ق، مدرسه عبدالعزیزخان مانند مدارس قدیمی دو طبقه ایران و دارای شبستانهای مختلف از سده ۱۱ ه.ق، چارمنار دارای ۴ منار بلند نزدیک به یکدیگر، آرامگاه سامانیان، مسجد و نمازگاه از سده ۷ ه.ق، مسجد خواجه زین‌الدین از سده ۱۰ ه.ق، مسجد بلند از سده ۹ یا ۱۰ ه.ق. مسجد جامع کالیان که بین ارگ و حصار شهر قرار دارد و در زمان ارسال خان فرمانروای قراخانی در داخل حصار شهر مسجد جدیدی توأم با مناره معروف کالیان و ساختمان دیگری چون آرامگاه مؤسس و بعضی ابنیه غیر مذهبی ساخته شده بود که از میان رفته‌اند. تاریخ بنای مناره کالیان جنب این مسجد از آثار سال ۵۲۱ ه.ق است که هنوز سالم و پابرجا مانده است. مجموعه فتح‌آباد شامل آرامگاه بیان قلی خان که به سال ۷۶۰ ه.ق بنا شده و از شاهزادگان مغولی است، زیارتگاه چشمه ایوب از آثار سده ۸ ه.ق در نزدیکی آرامگاه سامانیان در حدود حصار شهر بخارا واقع شده است و بر حسب افسانه‌ای این چاه هنگامی که ایوب نبی عصایش را بر زمین زد به وجود آمده است. این ساختمان دارای گنبدی مخروطی شکل می‌باشد. آرامگاه شیخ سیف‌الدین باخرزی متوفی به سال ۶۶۱ ه.ق. در این مکان بناهای تاریخی دیگری چون خانقاه و حیاط بزرگ و خلوت‌خانه، محل‌هایی برای اقامت مستمندان، جماعت‌خانه، حمام و خانه متولی بوده است که در وقف‌نامه آن که به

داخل مسجد جامع در شهر بخارا

با تنی چند از طلاب مدرسه میرعرب در بخارا

مشغول به تحصیل هستند، و عکسی به یادگار با آنان گرفتم. آرامگاه لویان کولی خان، مسجد مفاک عطاری از سده ۸ ه.ق، نمازگاه و مسجد خواجه زین‌الدین و مسجد بلند از سده ۹ ه.ق، مجموعه قوش شامل مدرسه مادر عبدالله خان به سبک مدارس ایران و مدرسه عبدالله خان از سده ۱۰ ه.ق،

تا ۸۲۳ ه.ق بنا شده و به سبک مدرسه دیگر الغریبیک که در سمرقند ساخته شده است در مقیاس کوچکتر است. در کنار این مدرسه آرامگاهی است که میرعرب و تعدادی دیگر از بزرگان آن عصر در آنجا مدفونند. از جمله آرامگاه اسماعیل سامانی از سده ۵ ه.ق از مدرسه میرعرب که در حال حاضر چند تن روحانی در آن

سال ۷۲۵ هـ. ق نوشته شده است آمده، و این بطوطه که چند سال بعد از بخارا عبور کرده، از این مجموعه یاد کرده است. جهت اطلاعات بیشتر در خصوص آثار تاریخی شهر بخارا به منابع ذیل مراجعه شود:

۱. ابنیه و آثار تاریخی اسلام در اتحاد شوروی به زبان فارسی و عربی و اردو، از انتشارات مؤسسه روحانی مسلمانان آسیای میانه و قزاقستان در تاشکند سال ۱۹۶۵ م.

۲. معماری در ازبکستان به زبان روسی چاپ تاشکند سال ۱۹۵۹ م.

۳. بخارا از: فیتالی نومکین و: اندریه فیتسکی، ترجمه صلاح صلاح به عربی از انتشارات: المجمع الثقافی ابو ظبی چاپ سال ۱۹۹۳ لندن.

۴. معماری منحصر بفرد بخارا در قرون ۱۱ و ۱۲ میلادی، شرحی در خصوص پیدایش معماری قرون وسطی در آسیای مرکزی، از «ا. نیلسن». از انتشارات فرهنگستان علوم جمهوری شوروی، چاپ تاشکند سال ۱۹۵۶ م.

۵. آثار معماری آسیای مرکزی در دوران نوائی از: گ. ا. پوگا چنکووا، از انتشارات دانشگاه دولتی تاشکند سال ۱۹۵۷ م.

ناگفته نماند که منابع بسیار دیگری در خصوص آثار تاریخی بخارا به چاپ رسیده است که گزارش آنها بیش از آن است که در این مختصر بیاید.

دیگر کتابخانه‌های ازبکستان که دارای نسخه‌های خطی اسلامی می‌باشند:

۱- کتابخانه موزه آداب و فنون واقع در شهر آندیجان، تعداد کتابهای خطی این موزه بالغ بر ۸۶۲ مجلد می‌باشد که فهرستی از آن تاکنون چاپ نشده است.

۲- مرکز تربیتی آندیجان که سال ۱۹۶۶ م تأسیس شده و دارای تعدادی نسخه خطی اسلامی است.

۳- کتابخانه بابور در آندیجان. این کتابخانه در سال ۱۹۰۶ تأسیس شده و دارای تعدادی نسخه‌های خطی به زبانهای فارسی، عربی و ترکی است. متأسفانه فهرستی از آنها چاپ نشده است.

۴- موزه سرخندریا در شهر ترمذ، در این موزه تعداد ۶۲ نسخه خطی اسلامی وجود دارد که ۱۴ جلد آن عربی و بقیه فارسی و ترکی است.

۵- موزه ادبیات غفور غلام در خوقند، در این موزه تعداد ۶۰۰۰ نسخه خطی اسلامی وجود دارد که این رقم غیر رسمی است و فهرستی از آنها تاکنون چاپ نشده است.

۶- موزه «ایکون» در خیوه، تعداد نسخه‌های خطی اسلامی این موزه بالغ بر ۲۴ نسخه است و تعداد ۳۹ سند عربی و ترکی و ۶۴ ورق بردی دیگر در آن موزه وجود دارد.

۷- کتابخانه آکادمی علوم ازبکستان شعبه کاراکالپاک در شهر نقوس NUKUS، تأسیس این کتابخانه سال ۱۹۴۶ است، و تاکنون فهرستی از آن چاپ نشده است.

آنچه گذشت تعدادی از کتابخانه‌های ازبکستان بود که مشهور و مورد توجه

می‌باشند. در مجموع نسخه‌های خطی شناسایی شده آن کشور طبق گزارشهای نیمه رسمی بالغ بر ۲۰۰/۰۰۰ مجلد نسخه خطی به زبانهای فارسی، عربی، ترکی، جغتائی، تاتاری و اردو می‌باشد، که احتمالاً در این مجموعه کتب فارسی آن بیش از عربی است.

جهت اطلاع بیشتر در خصوص کتابخانه‌ها و نسخه‌های خطی موجود در ازبکستان می‌توان از منابع دیگر که ذیلاً آمده است بهره گرفت:

۱- VOSTOCHNYE RUKOPISI V FERGANSKOI OBLASTI

از: آ. خالدوف

A. BVALIDOV چاپ شده در مجله ZAPISKI VOSTOCHNOGO OTDELENIYA IMP. RUSSKOGO ARKHOLOGICHESKOGO OBSHCHESTVA

ص ۳۰۳ تا ۳۲۰ سال ۱۹۱۳ م و ۱۹۱۴ م.

۲- O SOBRANIYAKH RUKOPISEI

V BUKHARSKOM KHANSTVE

از: آ. خالدوف، منتشر شده در مجله فوق سال ۱۹۱۶ م که در ص ۲۴۵ تا ۱۶۲ آمده است. در این گزارش تعداد ۵۵ نسخه خطی فارسی و عربی و ترکی معرفی شده است.

۳- ZANYATIYA V TURKESTANSKIKH BIBLIOTEKAKH I MUZEYAKH LETOM 1925 GODA

از: ف. ف. بارتولد، و منتشر شده در

مجله:

IZVESTIYA AKADEMII NAUK SSSR

۹. ARABSKIE RUKOPISI V SSSR UZBEKISTANA. S.A.
 I IKH IZUCHENIE
 از: ا.ب. خالدوف و منتشر شده در:
 سال ۱۹۷۸ م ص ۶۲ تا
 ARKHEOGRAFICHESKII ۷۸. سال
 EZHEGODNIK ۱۹۵۹ م.
۱۰. MATEMATICHESKIE I ۷. ARABSKIE I PERSIDSKIE
 ASTRONOMICHEKIE RUKOPISI FIZIKO-MATEMATICHESKIE
 UCHENYKH SRED NEI AZII X-XVIII RUKOPISI V BIBLIOTEKAKH
 VV SOVETSKOGO SOYUZA
 از: ج. پ. ماتویسکایا G.P. و منتشر شده در سال ۱۹۶۶ م.
 MATVIEVSKAYA و حامد تلاشیف
 KH(AMID) TLLASHEV FIZIKO- MATEMATICHESKIE
 زیر نظر: س. خ. سراج الدین اف S. KH. SIRAZHDINOV
 چاپ تاشکند سال ۱۹۸۱ م در ۱۴۷ صفحه.
 NAUKI I STRANAKH VOSTOKA
 ص ۲۵۶ تا ۲۸۹. در این گزارش به
 معرفی نسخه‌های خطی ریاضیات در
 ازبکستان پرداخته شده است.
۱۱. TURKISH MANUSCRIPTS:
 CATALOGUING SINCE 1960 AND ۸. MANUSCRIPT COLLECTIONS
 MANUSCRIPTS STILL UNCATALOGUED IN THE USSR, IRAN, AFGHANISTAN
 AND GERMANY
 از: ا. برنباوم E.BIRNBAUM منتشر شده
 در مجله آمریکایی مطالعات شرقی و مردمی
 JOURNAL OF THE AMERICAN
 ORIENTAL SOCIETY
 مشهور سوئدی .
 و منتشر شده در مرکز مطالعات
 آسیایی اسکاندیناوی.
 ANNUAL NEWSLETTER OF THE
 SCANDINAVIAN INSTITUTE OF
 ASIAN STUDIES
 چاپ سال ۱۹۷۴ م ص ۳۳ تا ص ۴۰.
 در این گزارش به معرفی تعدادی از
 نسخه‌های خطی تاشکند و سمرقند
 و بخارا پرداخته شده است.
۱۲. FONDY RUKOPISEI ۵. SREDNEAZIATSKIE
 STAROPECHATNYKH KNIG, RUKOPISNYE FONDY I VAZHNOST'
 AKTOVYKH IEPIGRAFICHESKIKH I KH IZUCHENIYA.
 از: ا. ا. سیمینوف،
 منتشر شده در:
 MATERIALY PEROVI VSESOYUZNOI
 NAUCHNOI KONFERENTSII
 VOSTOKOVEDOV V G. TASHKENTE...
 1957 G
 چاپ تاشکند سال ۱۹۵۸ م ص ۹۱۲
 تا ص ۹۲۰. در این گزارش تعدادی از
 نسخه‌های خطی موجود در ازبکستان
 معرفی شده است.
۴. UZBEKISTANSKIE FONDY
 VOSTOCHNYKH RUKOPISEI I
 AKTOV. A.A. SEMENOV
 از: ا. ا. سیمینوف
 منتشر شده در:
 TEZISY DOKLADOV YUBILEINOI
 SESSII AN UZSSR
 ص ۹۲ و ۹۳. چاپ تاشکند سال
 ۱۹۴۹ م.
۶. VOSTOCHNYE RUKOPISI V
 NAUCHNYKH FONDAKH

**نقش حضرت آیه‌الله مرعشی
در پیوند رشته‌های گسسته فرهنگی**

**به مناسبت خاطره هفتمین
سالگرد رحلت آن بزرگوار**

نوشته: سید محمد اصفیایی

حلول ماه صفر ۱۴۱۸ خاطره فقدان شخصیتی را تداعی می‌کند که یک قرن، قلبش برای معارف و آثار اهل بیت علیهم‌السلام، تپید تا اینکه با تجلی جمال مولی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، آرام گشت و ذکرش ابدی و آثارش جاودانه شد.

او شصت و اندی سال، مهمان دارالکرامت فاطمه معصومه علیها‌السلام بود، مهمانی که شصت سال و اندی، پگاهان قبل از سپیده بامداد، در هرگونه شرائط سرما و برف و باران، در پشت درهای حرم، انتظار می‌کشید، او خوب می‌دانست که چه زمانی درهای حرم باز می‌شود ولی آن واله مشتاق، عنان قرار از کف داده و انتظار را در آستانه آن بارگاه، ترجیح می‌داد، او می‌دانست که در آن کعبه آمال، کسی با دست تهی بر نمی‌گردد و اگر کسی مأیوس بخواهد برگردد، او را باز می‌خوانند و عطایش می‌بخشند و به دلیل سزای که او با خود داشت، صبحی، در این شصت و اندی سال طلوع نکرد، مگر اینکه این بزرگوار در کنار میزبان کریمه، اشک شوق و خشیت بر محاسنش جاری بود که «انما یخشی الله من عباده العلماء». و این شخص نبود، مگر محقق مدقق، علامه نسابه، متبع بارع، محدث ماهر و فقیه جامع، آیه‌الله

۱۴- مجموعه نسخه‌های خطی اسلامی در اتحاد شوروی سابق، از انس باقی خالداف. این مقاله در کتاب: اهمیت المخطوطات الاسلامیة به مناسبت اولین کنگره مؤسسه اسلامی الفرقان در سال ۱۹۹۲م در ص ۸۴ تا ص ۸۹ در لندن چاپ شده است.

۱۵- کتابشناسی فهرستهای نسخه‌های خطی فارسی در کتابخانه‌های دنیا، از: ایرج افشار، چاپ دانشگاه تهران شماره ۴۸۵ سال ۱۳۳۷ش - ۱۹۵۸م.

۱۶- دلیل فهرس المخطوطات فی المجمع الملکی لبحوث الحضارة الاسلامیة، چاپ امان اردن، مؤسسه آل‌البیت (ع) سال ۱۹۸۶م. در این فهرست از نسخه‌های خطی بخارا و تاشکند مطالبی آمده است.

۱۷- فهرس المخطوطات العربیة فی العالم، از: کورکیس عواد ۲ جلد، چاپ: معهد المخطوطات العربیة، کویت، سال ۱۹۸۴م.

۱۸- راهنمای کتابهای فارسی مربوط به تاریخ ازبکستان و آسیای مرکزی از: ا.ا. سیمینوف، چاپ تاشکند سال ۱۹۲۶م.

* * * *

* * *

* *

*

MATERIALOV NA YAZYKAKH
NARODOV SOVETSKOGO I
ZARUBEZHNOGO VOSTOKA V
SSSR

از: ف.ف. پولوسین V.V. POLOSIN

منتشر شده در

MATERIALY VSESOYUZNOGO
RABOCHEGO SOVESHCHANIYA PO
PROBLEMAM VOSTOCHNOI
ARKHOGRAFII, Leningrad... 1988
G. (ARCHAEOGRAPHIA ORIENTALIS.)

چاپ مسکو سال ۱۹۹۰م.

در این مجموعه تعدادی از نسخه‌های خطی ازبکستان در ص ۲۰۰ تا ۲۰۲ معرفی شده است.

۱۳-COLLECTIONS OF ISLAMIC
MANUSCRIPTS IN THE FORMER
SOVIET UNION AND THEIR
CATALOGUING

مجموعه نسخه‌های خطی اسلامی در اتحاد شوروی سابق.

از: انس خالدوف، به عنوان:

THE SIGNIFICANCE OF ISLAMIC
MANUSCRIPTS' PROCEEDINGS OF
THE INAUGURAL CONFERENCE OF
AL-FURQAN ISLAMIC HERITAGE
FOUNDATION (30TH NOVEMBER
-1ST DECEMBER 1991)

این مجموعه به مناسبت اولین کنگره مؤسسه اسلامی الفرقان در لندن در سال ۱۹۹۲م چاپ شده است، ص ۳۲ تا ص ۳۵ و در خصوص نسخه‌های خطی ازبکستان مطالبی دارد.